

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Sociálně pedagogická pomoc v systému postpenitenciární
péče mladistvých

Social Pedagogy Support in the System of the Postpenitentiary Education of
the Youths

Diplomová práce

vedoucí diplomové práce:

PhDr. Jitka Lorenzová, Ph.D.

vypracovala:

Kateřina Štěpánková

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Sokolově 20. 3. 2007

Chtěla bych poděkovat vedoucí diplomové práce PhDr. Jitce Lorenzové, Ph.D. za odborné vedení, podnětné připomínky a pomoc při zpracování mé diplomové práce. Poděkovat bych chtěla i manželovi, rodině, přátelům a kolegům za podporu, kterou mi po celou dobu studia poskytovali.

OBSAH

Úvod	7
1 Specifika trestné činnosti dětí a mládeže	9
1.1 Druhy trestné činnosti páchané dětmi a mladistvými	9
1.1.1 Majetková kriminalita	10
1.1.2 Násilná kriminalita	11
1.2 Typy mladistvých pachatelů.....	11
1.2.1 Chronický pachatel.....	12
1.2.2 Mladistvý delikvent.....	13
1.3 Teorie sociálních deviací.....	13
1.4 Sociostrukturální teorie	14
1.4.1 Teorie sociální dezorganizace	14
1.4.2 Teorie anomie.....	17
1.5 Socioprocusuální teorie	18
1.5.1 Kognitivní teorie sociálního učení	18
1.5.2 Teorie kontroly	19
1.5.3 Labeling.....	20
1.5.4 Teorie životní cesty	21
1.6 Viktimologicky orientované teorie.....	21
1.6.1 Model zranitelnosti vyplývající ze životního stylu	22
1.6.2 Teorie rozdílných struktur příležitostí.....	22
1.7 Poruchy chování u dětí a mladistvých a delikvence	23
1.7.1 Delikvence plynoucí z organické poruchy	25
1.7.2 Syndrom hyperaktivity.....	25
1.7.3 Socializovaná a nesocializovaná forma delikvence	26
2 Systém práce s dětskými a mladistvými pachateli v ČR.....	28
2.1 Úloha státu v postpeniterciární péči	29
2.2 Role Ministerstva vnitra ČR v postpeniterciární péči mladistvých.....	32
2.2.1 Systém včasné intervence	33
2.2.2 Obsah Metodiky Systému včasné intervence.....	35
2.2.3 Tým pro mládež	36
2.3 Role Ministerstva spravedlnosti ČR v postpeniterciární péči mladistvých.....	36
2.3.1 Kriminalita v kontextu platné legislativy	37
2.3.1.1 Zákon o soudnictví ve věcech mládeže.....	38

2.3.2	Probační a mediační služba ČR.....	39
2.3.2.1	Probace	40
2.3.2.2	Mediace	41
2.3.3	Alternativní tresty.....	43
2.3.3.1	Trest obecně prospěšných prací	44
2.3.3.2	Trest zákazu činnosti.....	44
2.3.3.3	Peněžitý trest	45
2.3.3.4	Trest propadnutí věci	45
2.3.3.5	Trest vyhoštění.....	45
2.3.3.6	Trest zákazu pobytu	45
2.4	Role Ministerstva práce a sociálních věcí v postpeniterciární péči	45
2.4.1	Orgán sociálně-právní ochrany dětí v postpeniterciární péči mladistvých ..	48
2.4.1.1	Role sociálního pracovníka při poskytování sociálně-právní ochrany v postpeniterciární péči	49
2.4.1.2	Role kurátora pro mládež v postpeniterciární péči	51
2.5	Role Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v postpeniterciární péči mladistvých	54
2.5.1	Pedagogicko psychologické poradenství	56
2.5.1.1	Pedagogicko-psychologické poradny	58
2.5.1.2	Střediska výchovné péče	58
2.6	Role neziskových organizací v postpeniterciární péči	60
2.6.1	Sdružení pro probaci a mediaci v justici	60
2.6.2	Partners Czech.....	62
3	Resocializace mladistvého pachatele	63
3.1	Alternativní metody práce s mladistvými pachateli.....	63
3.1.1	Aktivity Sdružení pro probaci a mediaci v justici.....	64
3.1.1.1	Učební program.....	66
3.1.1.2	Pracovní sešit Učebního programu pro mladistvé	67
3.1.2	Aktivity Partners Czech	68
4	Práce s rodinou jako prevence delikvence dětí a mládeže	71
4.1	Zdroje podpory rodiny	71

4.2 Typy sociálních služeb pro rodinu	73
Závěr	75
Soupis použité literatury	77
Přílohy	80

ÚVOD

Dnešní společnost se potýká s mnoha problémy. Některé jsou méně závažné, jiné více. Velkým tématem veřejných i odborných diskuzí je problém delikvence a kriminality dětí a mladistvých, na které navazují návrhy týkající se snížení věkové hranice trestní odpovědnosti. Děti, které se dopouštějí trestné činnosti, jsou stále mladší a trestné činy, které páchají, jsou velmi závažné a brutální. V médiích bývá veřejnost často informována o spáchání trestného činu dítětem nebo mladistvým tendenčně. Lidé jsou znepokojeni, pokud dojde ke krádežím, loupaní, vykrádání bytů a obchodů, obchodování s drogami nebo dokonce k usmrcení bezbranného starého člověka anebo dítěte. Často si myslí, že hlavními pachateli kriminality jsou ti, již žijí na okraji společnosti. Vlivem těchto představ se pak bojí lidé, kteří se od nich odlišují, a často jim připisují kriminální způsoby chování.

Cílem této práce je proniknout do problematiky delikvence dětí a mladistvých. Zjistit, co je typické pro trestné činy, které páchají, jaké druhy kriminality převládají, zda obavy veřejnosti jsou opodstatněné. Zajímá nás také, jaké jsou typy mladistvých delikventů a co je charakterizuje, a je-li možné sledovat signály, které by naznačovaly, že může v budoucnu dojít k trestné činnosti. Co je příčinou vzniku delikventního chování a jaké postupy jsou účinné při řešení tohoto problému? Tato práce také uvádí v příloze č. 2 statistická data, která vypovídají o kriminalitě nezletilých pachatelů.

Zabývám se také vybranými kriminologickými teoriemi, které vysvětlují, příčiny kriminality, uvádím faktory podněcující jejich výskum a další vývoj. Zajímavý je jejich přínos a také to, jaké návody poskytují na řešení současné kriminality.

Velký prostor je vyhrazen současnému systému práce s nezletilými pachateli v naší zemi. Je mnoho aktivit, které se dějí v návaznosti na Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy. Informace o těchto aktivitách jsou často roztráštěné a obtížně přístupné.

Ve škole a školských zařízeních, kde děti tráví nejvíce času, se pedagogičtí a sociální pracovníci jako první setkávají s delikventním chováním dětí a mládeže. V této souvislosti je na ně kladena velká profesionální odpovědnost, jaké kroky podniknou. Tam, kde selhává rodina, nastupují odborníci v pomáhajících profesích, aby zajistili základní funkce rodiny a posílili schopnosti jejích členů do takové míry, aby byli schopni opět převzít zodpovědnost za své fungování.

Záměrem práce je přinést ucelený souhrn informací pro absolventy humanitně zaměřených škol, kteří vstupují do praxe a pracují s dětmi a mladistvými. Pracovníkům, kteří pomáhají mladistvým delikventům, může tato práce nabídnout informace o činnostech příbuzných resortů. Přáním je, aby tato práce podnítila další spolupráci odborníků a pracovníků nestátních organizací.

1 SPECIFIKA TRESTNÉ ČINNOSTI DĚTÍ A MLÁDEŽE

Trestná činnost dětí a mládeže se liší od trestné činnosti dospělých pachatelů. Podle výzkumu MV ČR¹ je pro kriminalitu dětí a mládeže typické, že jsou spolupachateli při páchání trestných činů. Pouze ojediněle páchají delikty sami. Jejich skutky jsou neplánované, bez dokonalé přípravy. Používají nevhodné nástroje, znehodnocují a devastují majetek. Při deliktech využívají svou tělesnou sílu a rychlost. Jejich jednání je emotivní a impulzivní, reagují podle bezprostřední situace. Častěji páchají delikty pod vlivem alkoholu a drog, čímž se zvyšuje jejich agresivita a dostávají se nepřiměřené reakce. Pokud opakují trestnou činnost, využívají již získaných zkušeností bez ohledu na jinakost situace. Setkáváme se však i s tím, že trestné činy jsou páchány propracovaněji a jsou závažnější.

Kriminalita mládeže je převážně záležitostí chlapců, děvčata se trestné činnosti dopouštějí v poměru s chlapci 1:20.² Děvčata také méně často používají násilí. Jejich trestná činnost je páchána v souvislosti s prostitucí anebo s drogami.

Existuje jistá provázanost kriminality dětí a mladistvých s dospělými pachateli. Dospělí využívají nepostihnutelnosti dětí do patnácti let a organizují kriminální skupiny dětí a mladistvých.³ Předávají jim své znalosti a zkušenosti, například při vykrádání aut. Navádějí je ke krádežím s vědomím, že pokud budou vyšetřováni, zastaví policie vyšetřování pro nízký věk pachatele.

1.1 DRUHY TRESTNÉ ČINNOSTI PÁCHANÉ DĚTMI A MLADISTVÝMI

Ve složení trestné činnosti mládeže došlo v posledních letech k výrazným změnám. Podle údajů Policie ČR⁴ spáchali děti a mladiství v letech 1990-2000 nejvíce majetkové kriminality. Desetkrát méně se dopustili deliktů z oblasti násilné kriminality a padesátkrát méně mravnostní kriminality. V oblasti mravnostní kriminality se nezletilí nejčastěji dopouštějí trestných činů, které zahrnují znásilnění, pohlavní zneužívání a ostatní pohlavní úchytky. Nejmladší pachatelé se také účastní drogové kriminality, stejně tak i zakládání

¹ Grantový výzkum MV ČR in Zoubková, 2002, s.16

² Dle Zoubková, 2002, s.20

³ Dle Zoubková, 2002, s.25

⁴ Viz. Zoubková, 2002, s.24

požárů, zavinění dopravních silničních nehod a neoprávněné držení platební karty. V rámci kontroly kriminality se sleduje také kriminalita romského etnika.

K porovnání máme statistická data⁵ z let 2001 až 2006, která obsahují informace z celé České republiky a okresu Sokolov. Také tato data hovoří o tom, že se děti a mladiství nejvíce dopouštějí majetkových činů. Násilné kriminální činy spáchali nezletilí zhruba osmkrát méně než delikty majetkové. Mravnostní činy se vyskytovaly na republikové úrovni dokonce pětadesátkrát méně než delikty majetkové. V období pěti let výrazně klesl počet trestných činů jak na republikové úrovni, tak v okrese Sokolov, přičemž tento pokles je nejvýraznější v letech 2002 a 2005. O příčinách tohoto poklesu se můžeme pouze domnívat. Tento jev by si zasloužil podrobnější zkoumání.

Bližší se dotkneme kriminality majetkové a násilné.

1.1.1 Majetková kriminalita

Jak již bylo řečeno, nejčastějších trestných činů se děti a mladiství dopouštějí v oblasti majetkové kriminality.⁶ V největším počtu jsou to krádeže prosté, které zahrnují krádeže kapesní, krádeže věcí z automobilů a krádeže v bytech a jiných objektech.. Další v pořadí jsou krádeže vloupáním do obchodů a obchodních domů, restaurací, bytů , rodinných domů a dalších objektů.

Předměty, které dětští a mladiství pachatelé odcizují, se jim líbí nebo je potřebují. Kradené předměty vyměňují za jiné věci nebo je prodávají. Krádeže přinášejí okamžitý zisk. Prodejem kradeného předmětu pod cenou získávají pachatelé okamžitě peníze. Za peníze si nakupují věci, které se jim líbí nebo po kterých touží. Peníze jsou také prostředkem k další trestné činnosti, obstarávají si za ně například drogy a jiné návykové látky. Motivem dětí a mladistvých při krádežích je *pokřivená snaha o seberealizaci, o získání uznání ve skupině vrstevníků, touha po zážitku dobrodružství či jalový pocit blíže neurčeného protestu*. To vše je podmíněno *celkovou emoční labilitou a nezralostí*.⁷

⁵ Viz příloha č.2

⁶ Srov. Zoubková, 2002, s.23

⁷ Die Schicht in Čírtková, 2004, s. 258

1.1.2 Násilná kriminalita

Děti a mladiství jako vrazi vyvolávají ve společnosti ohromení a strach. Presentace v mediích podporuje zděšení lidí a často způsobuje paniku. Když děti spáchají vraždu nebo zabití, bývá to většinou v důsledku impulzivního jednání a nepochopení konečnosti života. Oběťmi se stávají příslušníci rodiny a kamarádi. Jistou úlevu přináší fakt, že dětské vrazi jsou dle Čírtkové⁸ výjimečným jevem. Pokud spáchají takový čin, používají k tomu střelnou zbraň, vzácně oběť dusí nebo ji ubíjí. Oproti dospělým vrahům nemají takovou sílu.

Závažnějším problémem jsou vraždy a zabití páchané mladistvými delikventy. Mladiství vrazi mohou být prvopachatelé, nebo za sebou mohou mít řadu deliktů. Pachatelé jsou převážně chlapci. Dívky se dopouštějí těchto trestných činů převážně v důsledku konfliktu ve vztazích s členy rodiny. Také bývají komplicem mužského spolupachatele. Příčiny a motivy, pro které se mladiství vrazi dopouštějí trestných činů, jsou v současnosti popisovány těmito následujícími psychologickými faktory:⁹ V mezilidských vztazích se děti naučily jednat agresivně. Toto své jednání ospravedlňují procesy neutralizujícím vinu. Neumějí jednat jinak, chybějí jim kompetence vhodné k řešení konfliktů. Toto jednání navíc podporuje skutečnost, že jejich *sebeidentita je fragilní*. Přičteme-li další faktory, kterými jsou *dysfunkční rodina, školní neúspěch, vliv agrese pozorované v mediích, sociální izolace nebo příslušnost k pouličním gangům*, je profil mladistvého vraha ucelený.

1.2 TYPY MLADISTVÝCH PACHATELŮ

Vývojová kriminologie *zkoumá výskyt kriminálních vzorců chování v průběhu života jedince. Všíhá si, v které fázi životního cyklu se kriminální chování objeví, zda pokračuje v dalších etapách a kdy eventuálně vymizí.*¹⁰ Její závěry jsou užitečné při volbě strategií zacházení s mladistvými delikventy.

Významným faktorem, který ovlivňuje vznik delikvence, je věk. Schneider¹¹ uvádí, že většina mladistvých pachatelů se dopouští delikventního chování jen v období jedné životní etapy dospívání. Jedná se o 92,5% z celkového počtu mladistvých pachatelů. Menší

⁸ Dle Čírtkové, 2004, s. 214

⁹ Srov. Čírtková, 2004, s. 215-216

¹⁰ Viz. Čírtková, 2004, s.75

¹¹ Schneider in Čírtková, 2004, s.76

část mladistvých pachatelů, 7,5%, však páchá závažnější trestné činy, jako jsou loupeže, znásilnění a těžká ublížení na zdraví a. tito pachatelé pokračují v trestné činnosti i v dalších životních etapách. Na základě těchto výzkumů byli mladiství pachatelé rozděleni do dvou skupin. První skupinu zastupuje chronický celoživotní pachatel, druhou mladistvý delikvent. Obě skupiny pachatelů se od sebe odlišují. Tato odlišnost je zjevná zejména ve třech rovinách. Těmi jsou: věk pachatelů, ve kterém se objevují první obtíže v chování, dále závažnost nebo vzrůstající intenzita problémů, a poslední rovinou je věk pachatelů, kdy dochází k vymizení kriminálního chování.

1.2.1 Chronický pachatel

Chronický pachatel se od útlého dětství projevuje jako obtížně vychovatelné dítě. Při výchově selhávají běžné výchovné postupy, dítě nereaguje na tresty ani odměny. Je vzdorovitý, afektovaný, lže, krade, často rozbíjí předměty kolem sebe. Problémy nastávají již při vstupu do dětského kolektivu, nejpozději se zahájením školní docházky v důsledku problémů s adaptací. Mladší a slabší děti bije. Má kázeňské problémy ve škole, na které pedagogové často reagují výchovnými opatřeními v podobě důtek a snížených známek z chování. O dítě se začínají zajímat také odbory sociálně právní ochrany dětí a policie. Kolem dvanáctého roku dochází ke zhoršení chování dítěte, páchá závažnější násilné delikty. Často to jsou krádeže a loupeže. Přibližně v šestnácti letech se přidávají také násilné a majetkové trestné činy, které většinou zůstávají neodhalené. Mladistvý pachatel si kriminální chování nese s sebou i do dospělosti.

Na tohoto jedince působí v jednotlivých životních etapách rizikové a ochranné faktory, podle kterých lze předpokládat jeho další vývoj. Rizikové faktory v sobě zahrnují osobnostní a vnější situační okolnosti a podmínky, které zvyšují pravděpodobnost vzniku kriminálního jednání. Jsou to například: *komplikovaný temperament, odmítnutí dítěte matkou, instabilní rodina, nevhodné výchovné praktiky, zanedbávání dětí, pobyt ve zrušené lokalitě, sociální dezorganizace v místě bydliště apod.*¹² Dopad nebo působení těchto rizikových faktorů tlumí faktory ochranné. Tyto faktory v sobě zahrnují vnitřní nebo vnější podmínky jedince, jako jsou například *podporující a jasně usměrňující rodina a škola.*¹³

¹² Dle Čírtková, 2004, s.81

¹³ Viz. Čírtková, 2004, s.78

1.2.2 Mladistvý delikvent

Mladistvý delikvent často vyrůstá jako celkem bezproblémové dítě, na které působí konkrétní specifické podmínky. V době dospívání začne dítě porušovat sociální a právní normy. Puberta je bodem zlomu, kdy se objevují problémy se zákonem. Dítě ve věku mezi dvanáctým a patnáctým rokem věku se příležitostně dopouští krádeží v obchodě, poškozují cizí věci nebo páchá výtržnictví. Je to forma určitého protestu proti dospělým. Vliv má také vrstevnická parta. *Mladiství experimentují s kriminálním chováním a testují kontrolní mechanismy dospělých. S nástupem rané dospělosti však jejich nekonformní chování vyhasíná.*¹⁴ U lehké a středně závažné kriminality dochází ke spontánnímu vymizení. Kolem osmnáctého roku věku delikventní chování klesá a ve většině případů po dvacátém prvním roce věku vymizí úplně. Důležitá je včasná a psychologicky správná reakce okolí, která má podstatný vliv na další vývoj mladistvého. Účinné postupy k řešení problému kriminality mladistvého delikventa vycházejí z principu restorativní justice.

Pohled, který nabízí vývojová kriminologie, vidí *dospívání jako obtížnou etapu jedince.*¹⁵ Toto stanovisko umožňuje odlišovat závažnost deliktů a vhodně volit postupy k jejich nápravě.

Následující teorie sociálních deviací nabízejí další názory na příčiny a zdroje kriminality a popisují vznik patologického chování.

1.3 TEORIE SOCIÁLNÍCH DEVIACÍ

Teorie sociálních deviací vznikaly na pozadí historických a sociálních událostí. *Vždy se snažily v dané zemi a době aplikovat aktuální sociologické poznání k odpovědím na akutně pociťované sociální problémy.*¹⁶

Kriminologické teorie mají mnoho koncepcí. Mezi nejvýznamnější teorie, které vysvětlují příčiny a zdroje kriminality, patří *teorie hlavního proudu,*¹⁷ které prezentují tři hlavní přístupy. Jsou to sociostrukturální teorie, socioprocesuální teorie a viktimologicky orientované teorie. Jejich význam spočívá v tom, že z nich lze odvodit reálné programy

¹⁴ Dle Čírtková, 2004, s.78

¹⁵ Viz. Čírtková, 2004, s. 78

¹⁶ Dle Munková, 2001, s.7

¹⁷ Srov. Čírtková, 2004, s.47

*prevence určitého kriminálního jevu.*¹⁸ Vycházíme z toho, že je potřeba nejenom popsat vznik patologického chování, ale také hledat účinné cesty primární a sekundární prevence delikvence.

Nyní se budeme věnovat vybraným kriminologickým teoriím.

1.4 SOCIOSTRUKTURÁLNÍ TEORIE¹⁹

Tyto teorie jsou vytvořeny na základě sociologického způsobu uvažování a navazují na tradice tzv. sociologické školy v kriminologii. V současnosti jsou aktuální ve dvou variantách. Jako teorie sociální dezorganizace a teorie anomie.

1.4.1 Teorie sociální dezorganizace

Tato teorie vznikla v návaznosti na výzkum sociálních deviací, které uskutečňovala tzv. chicagská škola.²⁰ Mezi myšlenkové zdroje této sociologické školy patří pragmatická filozofie zastoupená Johnem Deweyem, Williamem Jamesem a Charlesem Piercem, formalismus Georga Simmela a myšlenky sociologa Emile Durkheima.

Faktory, které podnítily výzkum, byly skutečné sociální problémy Chicaga podpořené podmínkami na Chicagské univerzitě. Příznivé finanční poměry univerzity umožnily zaplatit odborníky, aby se zajímali o sociální problémy města, které měly podobu *kriminality, prostituce, sebevražd, alkoholismu, duševních poruch, chudoby a vysoké úmrtnosti dětí.*²¹ Při zkoumání vycházeli experti z *podrobného antropologického mapování sociálních teritorií, která tvoří město.* Tato území se vyznačovala *specifickým charakterem, který dával výpověď o povaze procesů, které se v rámci jeho prudkého rozvoje odehrávají.* Samotné město je tvořeno přirozenou oblastí, která zahrnuje určité seskupení obyvatel a institucí. Tuto problematiku dále rozpracovává zejména Robert Ezra Park.²²

Ve své studii o růstu města formuloval Ernest Burgess *zonální hypotézu.*²³ Pro centrum města je charakteristická obchodní zóna. Kolem centra je oblast tzv. *přechodné zóny*²⁴

¹⁸ Dle Čírtková, 2004, s.47

¹⁹ S oporou o: Munková, 2001

²⁰ Viz. Munková, 2001, s.26

²¹ Srov. Munková, 2001, s. 26

²² Dle. Munková, 2001,s.21-22

²³ Viz. Munková, 2001,s. 25

²⁴ Dle Munková, 2001, s.25

města. Toto území je důležité z hlediska výzkumu, protože přechodná zóna odráží vývoj celého města. Do tohoto teritoria neustále zasahuje střed města, který se rozšiřuje. Přechodná zóna se stává nestabilní a neustále se pohybuje. Bydlení v ní je nejisté, proto ji obývají převážně chudí lidé. Za přechodnou zónou následují další obytné zóny, ve kterých bydlí dělníci a střední vrstvy. Každá ze zón má charakter a kvalitu podle obyvatel, kteří v ní žijí. Ti jí dávají své *tradice, zvyky a svoji vlastní historii*.²⁵

Na obyvatele přechodné zóny se váže *masivní koncentrace deviantních fenoménů*. Majoritní obyvatelstvo oblasti se skládá z imigrantů a z jejich rodin. Vytvářejí se tak ghetta, která jsou obývána mnoha imigranty rozdílných národností. Tato skutečnost naznačuje návaznost sociálních deviací na složení populace, na odlišnou sociální organizaci a na rozdílné uspořádání sociálního světa. Imigranti z různých zemí nejsou schopni žít vedle sebe v jiné kultuře, v jiném prostředí. Děti přistěhovalců prožívají pocity *vykořenění, sociální deprivace a exkluze*. Neznají svoji minulost a nevědí ani, kam směřuje jejich budoucnost. Sociální deviace se stávají prostředkem, který umožňuje jejich současnou existenci v gangu. Kriminalita a vyděračství jsou v této skupině přijímány pozitivně. Tím dochází k *sociální dezorganizaci*, která *vyjadřuje určité stádium procesu organizace a reorganizace měst*. Tento proces je *doprovázen pocitem ztráty společného porozumění a vyjadřován stupněm, ve kterém je rozbit sociální konsensus*. Sociální vztahy se rozpadají, jsou *nestabilní a anonymní*. *Ztrácí se pocit sousedství, lidé cítí silný pocit deprivace*.²⁶

Na základě těchto výzkumů formulovali na Chicagské universitě teoretický *koncept sociální dezorganizace*. Tento koncept je charakteristický dvěma kontrastními, ale vzájemně *propojenými vlastnostmi sociálního života*, jak jej uvádějí autoři.²⁷

- *Sociální vztahy se redukuje na nezbytné minimum, převládá neporozumění, heterogenita a nestabilita. Soudružnost lidí je ohrožena, staré zvyky ztratily svou platnost. Takto uvolněný prostor se pak naplňuje novým řádem, jakýmsi „alternativním“ řádem, takže dezorganizace neznamena absenci „organizace“.* Tento alternativní

²⁵ Srov. Munková, 2001, s.25

²⁶ Srov. Munková, 2001, s.26

²⁷ Dle Doves-Rock in Munková, 2001, s.26

řád je spojen s alternativními institucemi sociální kontroly (stínová policie, stínová ekonomika).

- *Sociální dezorganizace vypovídá o vztazích mezi různými „světy“ a ne o vztazích v rámci jednoho světa. Může být tedy popsána jako platnost vztahující se k širší sociální struktuře. Takto vzniklé světy mohou být sociálně i morálně nezávislé a navzájem pochopitelně neprostupné.*

Termín sociální dezorganizace zahrnuje nejen výsledek procesu rozkladu sociálního řádu, ale i proces sám. Autoři jsou přesvědčeni o nutnosti tohoto stádia a o jeho přechodnosti a o přirozené schopnosti města a jeho obyvatel dosáhnout dalšího stádia vývoje.

Jedním z přínosů těchto vědeckých prací byl detailní popis výskytu sociálních deviací v daných lokalitách. Od této teorie se dále odvíjely etnografické studie, které daly základ dalším teoriím.

Dnešními znaky vnější sociální dezorganizace jsou zejména: *vraky aut, rostoucí plochy neobývaných zpusťovaných budov, bandy teenagerů toulající se ulicemi, pouliční prostituce, veřejné konzumování alkoholu, obtěžování žen na veřejných prostranstvích, drogový abúzus a veřejné provozování hracích automatů.*²⁸ Původní pojetí sociální dezorganizace bylo opakovaně empiricky ověřeno a teoreticky inovováno. Schurman a Kobrin se zajímali, *jak se utváří a mění sociální život uvnitř sociálně slabých lokalit, co se s ním děje.* Při studiu *dynamiky sociální struktury ve čtvrtích sociálně slabých vrstev* předpokládali existenci určitých vnějších okolností. Tyto okolnosti pak kriminalizují celé skupiny a vzniká fenomén, který nazvali *kriminální kariéra lokální komunity.*²⁹ Proces úpadku dané lokality prochází třemi fázemi: *počáteční, přechodovou a trvalou.*

Počáteční fáze signalizuje, že se blíží úpadek lokality a lidí, kteří zde žijí. Sociální síť se začíná rozpadat. Sociální dezorganizace je patrná, projevují se její typické vnitřní znaky. Kriminalita se zatím objevuje zřídka. Dále následuje přechodná fáze, ve které kriminalita už vzrůstá. Objevují se vnější signály úpadku. Pusté parky, opuštěné chátrající domy,

²⁸ Dle Čírtková, 2004, s.48

²⁹ Srov. Čírtková, 2004,s.49

toulající se mládež na ulicích. V poslední, trvalé fázi je delikvence a kriminalita všudypřítomná.

1.4.2 Teorie anomie

Tvůrcem teorie anomie je sociolog Emile Durkheim. Čírtková³⁰ shrnuje hlavní tezi této teorie takto: *V době turbulentních sociálních změn se otrásají tradiční hodnoty, nové ideály a normy zatím ještě nevznikly. Nastává stav hodnotového vakua, anomie, jehož důsledkem je nárůst kriminality ve společnosti.* Na Durkheima navázal a tuto teorii dále rozpracoval americký sociolog R. K. Merton.

Merton vycházel z funkcionalismu, jehož byl také představitelem.³¹ Doba, ve které rozpracovával své myšlenky, byla poznamenána *ekonomickou prosperitou a vírou v pokrok. Zároveň je však tato doba spojena se stupňujícími se snahami o regulaci výroby a prodeje alkoholu.*³² Americké obyvatelstvo, které se hlásilo k protestantismu, se nelibě vyjadřovalo k životu, jakým žili noví přistěhovalci. Narůstala konzumace alkoholu, život se začal z kostelů stěhovat do salónů. Ve velké naději na změnu životního stylu společnosti byl přijat zákon o prohibici v roce 1919. Zpočátku se zdálo, že zákazem se omezila konzumace alkoholu i jeho destruktivní vliv na jednání lidí. To, co jeho tvůrci nečekali, byl vznik *vysoce organizované kriminality v rámci gangů, které se orientovaly na uspokojení ilegální poptávky po alkoholu a nabalovaly na sebe celé spektrum dalších fenoménů: raketng, gambling, prostituci a další.* Nárůst kriminality zasáhl také ekonomickou situaci země. Nastal propad ekonomiky. Mnoho lidí se dostalo do sociální tísně. Narostla ekonomická nerovnost. Americký sen si nechávali snít ti, již se domnívali, že talent a tvrdá práce přináší úspěch.

Deviantní chování Merton odvozuje *z rozporu mezi sociální strukturou a kulturou.*³³ Kulturní struktura je definována souhrnem společných hodnotových představ, který řídí chování příslušníků dané společnosti nebo skupiny. Sociální struktura je tvořena souborem vztahů začleněných příslušníků nebo skupin. V těchto vztazích nejsou rovné možnosti pro všechny její členy. Za zdroj anomie je považován *nedostatek symetrie mezi kulturní*

³⁰ Dle Čírtková, 2004, s..50

³¹ Srov. Munková, 2001, s..37

³² Viz. Munková, 2001, s.38

³³ Srov. Urbanová in Večeřa-Urbanová, 2006, s. 189

a sociální strukturou společnosti. Základní hodnotou kulturní společnosti je finanční úspěch, který je také kulturním cílem. Vzniká nesoulad mezi cílem a prostředky k jeho naplnění, který poukazuje na sociální nerovnost. Nižší vrstvy pak volí nelegitimní prostředky k dosažení daného cíle. Ve výkladu příčin deviantního chování se autor zaměřuje na skupiny obyvatel ze sociálně slabých vrstev s nízkým vzděláním. Na Mertonově teorii byly v 60. a 70. letech 19. století postaveny programy prevence delikvence mládeže. Tyto projekty však zcela selhaly.³⁴

1.5 SOCIOPROCESUÁLNÍ TEORIE³⁵

Tyto teorie zdůrazňují reálné sociální procesy, jimiž se uskutečňuje kontakt a pohyb jedince i skupin v rámci sociálních struktur. Zkoumají, jaký vliv má vnější prostředí na vznik sociální patologie. Každého jedince v jeho životních aktivitách silně ovlivňuje blízké i vzdálenější okolí. Společenská rizika, kterými vzniká sociální patologie, nalézají zejména v rodině, škole, instancích formální kontroly a v mediích. Tyto instituce přímo ovlivňují chování člověka.

1.5.1 Kognitivní teorie sociálního učení

Tato teorie vychází z teorie asociace E. H. Sutherlanda. Autor v ní objasňuje důvody, které přispívají k recidivitě pachatelů. Pokud by se člověk během procesu socializace setkával častěji s odsouzením trestného jednání a trestem za spáchaný delikt, nedocházelo by k posilování kriminálních vzorců chování. Stejně jako předchozí teorie také tato byla rozpracována a aktualizována. K Sutherlandově východisku, že *kriminalita je osvojené chování*, a k původnímu mechanismu *přímočarého posilování protiprávních vzorců v sociálním okolí*, přibyly další dva mechanismy. Je to *mechanismus kriminální aktivity*, který vzniká již tehdy, když jsou *sociálně zdravé hodnoty a vzorce posilovány slabým, nedostatečným způsobem*. A mechanismus, který se *zakládá na bagatelizaci morálních odsudků zločinného jednání anebo na přímém ospravedlňování nekalostí*. Bagatelizování a ospravedlňování se projevuje tak, že se o trestném činu mluví jako o něčem, co se událo mimochodem, bez přičinění pachatele. A pokud se něco stalo, tak je to nevýznamné. Pachatel byl vyprovokován obětí a neměl jinou možnost, jak jednat. Ocítl se ve špatný čas na špatném místě.

³⁴ Dle Čírtková, 2004, s. 51

³⁵ S oporou o: Čírtková, 2004, s. 52-53

1.5.2 Teorie kontroly³⁶

K formování teorie došlo v polovině minulého století. Vychází z předpokladu, že sociálně zdravý způsob jednání podporuje bezchybné fungování formální a neformální instance kontroly. Neboť jejich prostřednictvím se v průběhu vývoje jedince interiorizací vnější kontroly utváří kontrola vnitřní. Pokud dojde k poruše v interakci jedince s instancemi kontroly, vznikne kriminální chování. S nejednoznačnými výsledky byla tato teorie empiricky ověřována.

Na přepracování původní teorie se podíleli Hirschi a Gottfredson. Hirschiho původní teorii sociálních vazeb přejmenovali na *teorii sebekontroly*. Určili společné znaky, kterými se vyznačují pachatelé. Znaky definovali takto: delikt je prostředek ke snadnému a rychlému uspokojení potřeb a přání pachatele. Přináší pocity vzrušení a napětí. K jeho spáchání není potřeba mít nějaké odborné vzdělání. Pachatel je charakteristický tím, že žije přítomností, není stabilní v osobním ani profesním životě. K okolí se chová lhostejně. V průběhu procesu socializace u něj došlo k poruše, a proto je jeho schopnost sebekontroly nízká. Kriminální chování není ovlivněno různými formami kriminality a jinými příčinami sociální patologie. Hlavním faktorem je nízká schopnost sebekontroly jedince.

Na teorii sebekontroly reagoval Ch. R. Titule tzv. *teorií rovnováhy kontroly*.³⁷ Vedle nedostatečné sebekontroly u pachatelů kriminálních činů se v ní také zamýšlí nad její extrémní přítomností. Přílišná kontrola zachování sociálně zdravého chování může rovněž být vlivným kriminálním motivem. Rozsah kontroly, která je vyvíjena na člověka, působí také na jeho vztah k normám a určuje pravděpodobnost, že se dopustí určitého typu kriminálního jednání. Autor pak nahlíží na spáchaný trestný čin jako na prostředek, který umožňuje jednak se vyrovnat s nedostatkem kontroly nebo s její přemírou. Kontrola jedince se pohybuje v pólech represe a autonomie. Podle autora nastává rovnováha v chování ve středu těchto pólů, kde převládá konformní jednání. Toto chování se projevuje respektováním norem a jejich dodržováním. Ke kriminálnímu jednání dochází, když je rovnováha porušena.

³⁶ S oporou o: Čírtková, 2004, s.55

³⁷ Dle Čírtková, 2004, s.56

1.5.3 Labeling

Teorie labelingu/nálepkování objasňuje některé problémy, pro které jiné teorie nemají vysvětlení. Z pohledu této teorie jsou deviace relativním jevem. Člověk se stává deviantem, pokud je tak druhým člověkem pojmenováno jeho jednání nebo on sám.

Základem teorie je symbolický interakcionalismus G. H. Meada.³⁸ V následném rozpracování se E. M. Lemert zaměřil na problematiku zdrojů a příčin patologických jevů, když rozlišil *primární a sekundární deviace*.³⁹ Primární deviace se může dopouštět každý jedinec, a to tím, že poruší dané hodnoty a normy. Člověk například lže nebo je neposlušný, daří se mu takové jednání zatajit před druhými a necítí se být za své přestupky vinen. V okamžiku, kdy je jeho jednání odhaleno a veřejně označeno za nežádoucí a následně sankcionováno, přechází takové jednání do sekundární deviace. Jedinec je nazván deviantem a následně nálepkován dalšími pojmenováními. Toto etiketování se děje na formální a neformální rovině. Formálně reagují instance státní kontroly, kterými jsou policie a soudy. Pro většinu pachatelů jsou však důležitější reakce neformální kontroly, tedy reakce rodiny, školy a sousedů. Okolí pachatele se k němu staví podle nálepky, která mu přísluší a vystihuje jeho provinění. *Jako výsledek těchto procesů jedinec vědomě nebo nevědomě akceptuje označení, identifikuje se s ním, vyvíjí nové sebepojetí a začíná podle něj jednat.*⁴⁰ Takto nálepkovaný člověk vzbuzuje ve svém okolí nedůvěru. Druzí dopředu odhadují jeho postoje a chování, není prostor pro to, aby je přesvědčil, že tomu tak být nemusí.

Z výzkumů vyplývá, že *mladiství prvopachatelé jsou skutečně náchylní k mechanismům sebenaplnující se předpovědi.*⁴¹ Tlak okolí je přiměje, aby se ztotožnili s rolí kriminálního. Přijetí nové role je pro jedince mnohem jednodušší, než přesvědčování okolí, že není tím, za koho jej považují. Nastává také jistá úleva v tom, že se pachatel začlení do místní scény a najde si v ní své místo, kde je přijímán. Nálepka, kterou dostal, jej omezuje v možnostech legálních zdrojů obživy i získání slušného bydlení. Kriminální kariéra v tuto chvíli řeší jeho existenční problémy.

³⁸ Viz. Čírtková, 2004, s.57

³⁹ Srov. Čírtková, 2004, s.57

⁴⁰ Dle Kořa in Jedlička-Klíma-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.114

⁴¹ Srov. Čírtková, 2004, s.59

1.5.4 Teorie životní cesty

Můžeme říci, že tato teorie je poměrně mladá. Vznikla koncem 80. let. 20. století. Přináší pokrokový pohled na delikvenci. *Používá prvky známé z jiných teoretických přístupů a integruje je na bázi vývojových, dynamických a interakčních principů.*⁴² Je například východiskem vývojové kriminologie⁴³.

Za důležité faktory, které podporují vznik delikvence, jsou považována vnější a vnitřní rizika, která se vyskytují v různých životních etapách. Vnějšími riziky chápeme některé životní situace, které spouští vznik sociální patologie. Sociální podpora blízkého okolí pomáhá při řešení těchto nepříznivých životních situací. Vnitřní rizika vidí ve způsobu, kterým jedinec reaguje v krizové situaci. Osobní dispozice hrají roli ve způsobu řešení konfliktů a následné životní cestě. Tyto dispozice se podle nejvýznamnějších současných představitelů teorie životní cesty dají pozorovat mezi osmým a desátým rokem věku dítěte. Jsou to zejména *hyperaktivita, impulzivita, poruchy koncentrace a resistance vůči výchovným trestům či odměnám.*⁴⁴ Rizikové životní situace shledávají R. J. Samson a J. H. Laub⁴⁵ např. v nezaměstnanosti, drogovém abúzu a nedostatku finančních prostředků.

T. P. Thornberry zkoumá vliv sociální podpory. Z pohledu této teorie se jedinec nachází v začarovaném kruhu, ze kterého se těžko vystupuje. Člověk, který se dostane do konfliktu se zákonem, se raději pohybuje v prostředí, kam svým životním stylem zapadá. Teorie životní cesty nazývá takové prostředí scénou. Ať už se jedná o prostředí drogové nebo subkriminální scény, zaručuje svým členům nenápadnost a uvolněnost. Zároveň jim znemožňuje tuto scénu opustit a včlenit se mezi lidi, se kterými mezitím přerušil sociální vazby. Jedinec opouští zdravou životní cestu a nahrazuje ji cestou sociální patologie.

1.6 VIKTIMOLOGICKY ORIENTOVANÉ TEORIE

Tyto teorie nahlíží na provinění z pohledu oběti a momentální situace. Viktimologicky orientované teorie se objevují v posledních dvaceti letech. Dále se zaměříme na dvě nejvýznamnější koncepce.

⁴² Viz. Čírtková, 2004, s.61

⁴³ Dle Čírtková, 2004, s.75

⁴⁴ Srov. Čírtková, 2004, s.61

⁴⁵ Viz. Hawkins in Čírtková, 2004, s.61

1.6.1 Model zranitelnosti vyplývající ze životního stylu

Tvůrci této teorie, Hindelang, Gottfredson a Gerofalo⁴⁶ se domnívají, že u lidí, kteří se značně vystavují nebezpečným situacím, je zvýšená pravděpodobnost, že se setkají se zločinem. Jedná se o lidi, v jejichž životním stylu se nacházejí opakující se prvky určitých pracovních a soukromých činností a kteří se dostávají častěji do situací, jež nasmartují kriminální dráhu. Pohybují se na nebezpečných místech a setkávají se častěji s nebezpečnými lidmi. Vedle rizikového životního stylu má *velký význam na pravděpodobnosti setkání se se zločinem i sociálně psychologický pojem role. Existují role s větší či menší viktimgeností (viktinností).*⁴⁷ Věk, pohlaví, finanční zdroje, rodinný stav, povolání nebo výchova jsou všechno činitele, které mohou přispívat nebo bránit určitým vzorcům chování.

Obhájeví tohoto modelu shromažďují empirická data o způsobu života jedince v závislosti na sociálních vrstvách, profesních skupinách či pohlaví. Jejich závěry jsou užitečné pro tvůrce nových programů prevence, neboť jim poskytují statistická data.

1.6.2 Teorie rozdílných struktur příležitostí

Podle této teorie způsobují kriminální jednání tři prvky.⁴⁸ Jsou to motivace pachatele, vhodný objekt útoku a nepřítomnost ochránce oběti před útokem. Tato teorie shodně s koncepcí zranitelnosti životního stylu předpokládá, že pachatel bude aktivní. Jejich motivace ke kriminálním skutkům je výsledkem kalkulace mezi rizikem, které je nezbytné ke spáchání deliktu, a ziskem, který může počín přinést. Pachatelé jsou více motivováni ke spáchání trestného činu. Pro některé je lehčí něco ukrást, než pracovat. Naskýtá se mnoho příležitostí pro to, aby došlo ke spáchání trestného činu. Vybrané cíle jsou snadno dostupné, například krádeže v hypermarketech jsou snazší než v malých obchodech s obsluhou. Na uvedeném příkladu hypermarketu je možné také ilustrovat absenci toho, kdo ochraňuje oběť a kdo pachateli znemožňuje ji napadnout.

⁴⁶ Viz. Čírtková, 2004, s.62

⁴⁷ Dle Čírtková, 2004, s.63

⁴⁸ Dle Čírtková, 2004, s. 63

1.7 PORUCHY CHOVÁNÍ U DĚTÍ A MLADISTVÝCH A DELIKVENCE

Duševní zdraví ovlivňuje život jedince. Zdravý jedinec je charakteristický zvláště tím, že adekvátně vnímá realitu, je schopen adekvátní sebereflexe a sebehodnocení a sebeakceptace, vědomě se seberozvíjí, je aktivní ve vztahu k sobě samému i k druhým, je schopen uplatnit svou vlastní nezávislost a zároveň také přijmout sociální odpovědnost k druhým.⁴⁹ Vnímání odlišností v naší společnosti je podmíněno sociálními a kulturními normami. Módním trendem je být mladý, krásný, zdravý, úspěšný a bohatý. *Společnost vnímá projevy smutku, zoufalství, existenciální bezradnosti, hledání sebe sama a životního smyslu jako obtěžující a řešení předkládá odborníkům, kteří někdy velmi ochotně diagnostikují poruchu.*⁵⁰ V dětském věku se vyskytuje mnoho psychických poruch a odchylek. Jejich posuzování je obtížné a klade na odborníky vysokou zodpovědnost.

Porucha chování je chápána jako *negativní odchylka v chování dětí nebo i dospělých osob od normy. Normou chování je to, co se hodnotí jako běžné.*⁵¹ Očekávání druhých lidí i celé společnosti je ovlivňováno kulturními a sociálními vlivy.

Tabulka znázorňuje rozdělení kriminality podle věku. Některé poruchy chování jsou typické pro určitý věk a některé se vyskytují v obou věkových obdobích.

DĚLENÍ PORUCHY CHOVÁNÍ PODLE VĚKU

věk	označení
6-15 let	prekriminalita, dětská delikvence,
	dětská kriminalita
15-18 let	juvenilní delikvence
	kriminalita mladistvých

Prekriminalita začíná s nástupem dítěte do školy, kde se setkává s přesně vymezenými normami chování. Dítě je neposlušné, vyrušuje, upozorňuje na sebe. Někdy se začíná toulat a chodí za školu. Obtíže vrcholí s příchodem puberty. Kolem patnáctého věku začíná dítě páchat závažnější přestupky. Toto období se nazývá juvenilní delikvence.

⁴⁹ Srov. s Duplinský in Hajd Moussová a kol, 2005, s.37

⁵⁰ Dle Duplinský in Hajd Moussová a kol, 2005, s.37

⁵¹ Viz. Pokorná in Hajd Moussová a kol, 2005, s.99

Protispolečenské jednání je závažnější, často se ho mladiství dopouští pod vlivem drog a jiných návykových látek. Také stupeň nebezpečnosti je vyšší.

Na formování osobnosti delikventa se podílí mnoho vlivů. Pokud bychom znali všechny faktory, které je podmiňují a vzájemně na sebe působí, dokázali bychom účinně zabránit jejich negativnímu vlivu na jedince. Z hlediska specifík delikvence u dětí a mladistvých se často uvažuje o vztahu mezi duševními poruchami a trestným jednáním. Lze obecně říci, že tento vztah byl v minulosti spíše přeceňován. Ještě dnes se můžeme setkat u obzvláště závažných trestných činů s přesvědčením, že pachatel musel být duševně nemocný. Ve skutečnosti některá onemocnění učiní z člověka velmi konformního jedince. *Například pacienti s obsedantně kompulzivní poruchou velmi usilovně dodržují určité normy a požadavky.*⁵²

U některých delikventů se skutečně objevuje souhrn určitých psychických zvláštností, jimiž se odlišují od jedinců, kteří neporušují sociální a právní normy. Vedle psychických zvláštností se objevují další nepříznivé vlivy, na které je potřeba dávat pozor. Němec⁵³ vidí *delikventní chování jako výsledek vzájemného působení jedince a vnějšího prostředí*. Dále nachází přímou souvislost mezi delikventním chováním a disociální poruchou osobnosti. Tato porucha se objevuje v důsledku psychopatického vývoje osobnosti a projevuje se již od dětství. Vyznačuje se *zřetelnou nerovnováhou mezi chováním jedince a společenskými normami*.⁵⁴ Nerovnováha bývá podporována výraznými a déle trvajícími problémy v mezilidských vztazích.

Jedinec s disociální poruchou osobnosti má ve svém chování takové projevy, které bychom mohli také jinak označit jako nespolečenské nebo nepřiměřené. Některé teorie⁵⁵ se vyjadřují o *neschopnosti hrát role, rozlišit reakce druhých a o špatné orientaci v mezilidských vztazích*. S tímto disociálním chováním se setkáváme nejčastěji v rodině a ve škole. Typické jsou např.: *kázeňské přestupky proti školnímu řádu, neposlušnost, vzdorovitost, negativismus, lži a řada jiných drobných porušení normy*.⁵⁶ Tyto projevy se vyskytují po přechodnou dobu, většinou v určitém vývojovém období, které je pro dítě

⁵² Dle Janík in Janík –Dušek, 1987, s.191

⁵³ Srov.s Němec in Jedlička-Klima-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.325

⁵⁴ Dle Němec in Jedlička-Klima-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.325

⁵⁵ Viz. Němec in Jedlička-Klima-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.326

⁵⁶ Dle Procházková in Vítková a kol., 2004, s.373

obtížně zvládnutelné. Jsou jimi např. nástup školní docházky a období dospívání. Disociální chování se může také vyskytovat v souvislosti s jiným primárním postižením, neurózou nebo lehkou mozkovou poruchou. Tato porucha chování je dobře zvládnutelná ambulantní poradenskou nebo terapeutickou péčí speciálních pedagogů a psychologů.

Pro úplnost uvádíme druhy osobnostních poruch s vlivem na kriminální jednání podle desáté revize Mezinárodní klasifikace nemocí. Jsou jimi: Disociální porucha osobnosti, Emočně nestabilní porucha osobnosti s podtypem Impulzivní poruchy a Smíšená porucha osobnosti. Ze skupiny Návykových a impulzivních poruch pak také: Patologické hráčství, Patologické zakládání požárů a Patologické kradení.

1.7.1 Delikvence plynoucí z organické poruchy

Mezi projevy delikvence, která je podmíněna organickými poruchami, se objevuje: nezdrženlivost, agresivita, ničení věcí, nedostatek sebeovládání a impulsivnost. Příčinami delikventního chování mohou být také lehké mozkové dysfunkce, jež jsou organicky podmíněné, a stavy po překonaných onemocněních mozku a po encefalitidách. U epileptiků a u pacientů s psychotickou poruchou jsou navíc provázeny narušeným vědomím. Souvislost delikvence s alkoholem a nealkoholovými drogami je téma velmi obsažné.

1.7.2 Syndrom hyperaktivity

Syndrom hyperaktivity, pro který se užívá zkratka ADHD, se vyznačuje změnou nálady, impulzivním chováním a nápadnou neobratností. Matoušek a Kroftová uvádějí výskyt syndromu u 10-15 % dětí, z toho pět až šestkrát častěji u chlapců než u děvčat.⁵⁷ Obtíže spojené se syndromem ADHD se vyhrcoují během školní docházky, kdy jsou tyto děti vnímány ze strany učitelů jako problémové, přestože jejich intelekt bývá většinou nadprůměrný. Tyto děti jsou častěji nemocné, alergické, vyskytují se u nich mnohdy specifické poruchy učení, mají obtíže s verbálním vyjadřováním. Upozorňují na sebe také svojí neobratností. Opětovaně se u nich objevují také neurotické poruchy a poruchy chování, které v jejich okolí vyvolávají negativní reakce. Oblíbenost mezi spolužáky je nízká, tím trpí také jejich sebepojetí. Mezi faktory, které způsobují ADHD, patří vedle

⁵⁷ Viz. Matoušek - Kroftová, 1998, s.27

genetických dispozic také poškození mozku v prenatalním, natálním a postnatálním období vlivem infekčních a jiných chorob nebo užíváním návykových látek matkou během těhotenství. Skutečnost, že potíže nemizí ani v dospělosti, jak se dříve uvádělo, vysvětluje horší adaptaci jedinců do sociálního prostředí během dospívání a v dospělosti přibližně u 16-30% z nich.⁵⁸

1.7.3 Socializovaná a nesocializovaná forma delikvence

Za socializovanou formu delikvence označujeme disociální projevy a delikty spojené s vytvářením skupin. Party, organizované vrstevnické skupiny, mají svá pravidla, podle kterých přijímají členy, mají své normy, podle kterých se řídí chování všech členů. Příslušnost k určité partě, skupině, navozuje v jejích členech pocity jistoty a bezpečí. Sociální podpora a uznávání členů party supluje chybějící rodinné zázemí. Ve vrstevnické skupině hledá mladý člověk sám sebe. Parta se stává nejvýznamnější referenční skupinou, která svým vlivem převyšuje nejen původní rodinu, ale i ostatní skupiny, tedy i školu.

Problém nastává při přeměně party v gang, který řídí silný jedinec. Pokud se stanou delikventní činy náplní gangu, dochází ke kriminalitě mládeže, která je páchána v partách. Tyto party vznikají z podskupin mladých lidí, kteří se dobře znají z jedné instituce, např. školy. Způsob trávení volného času v hernách a na diskotékách napomáhá vzniku kriminální činnosti. Takto strávený volný čas je velmi náročný na finanční prostředky, které si většinou příslušníci party obstarávají drobnými krádežemi. Nebezpečí nastává, pokud se hodnoty rodiny a party výrazně odchyľují. Dochází pak k přetrhání vazeb k původní rodině a dítě následuje své vrstevníky. Obecně totiž platí, že pro mládež z dysfunkčních rodin je vrstevnická skupina důležitější, než pro mladistvé vyrůstající v rodinách, kde jsou jim určeny mantinely jejich chování a jednání. Zde vidíme souvislosti s funkčností rodiny a hledání cest, jak přispět k jejímu optimálnímu fungování.

Nesocializovaná forma delikvence se v období dospívání vyskytuje jen výjimečně. Zahrnuje činy, kterých se jedinec dopouští zcela sám.

V závěru této kapitoly bychom chtěli shrnout problematiku duševních poruch u dětí a mladistvých. Děti a mladiství páchají odlišné činy než dospělí. Často jednají tak, jak se

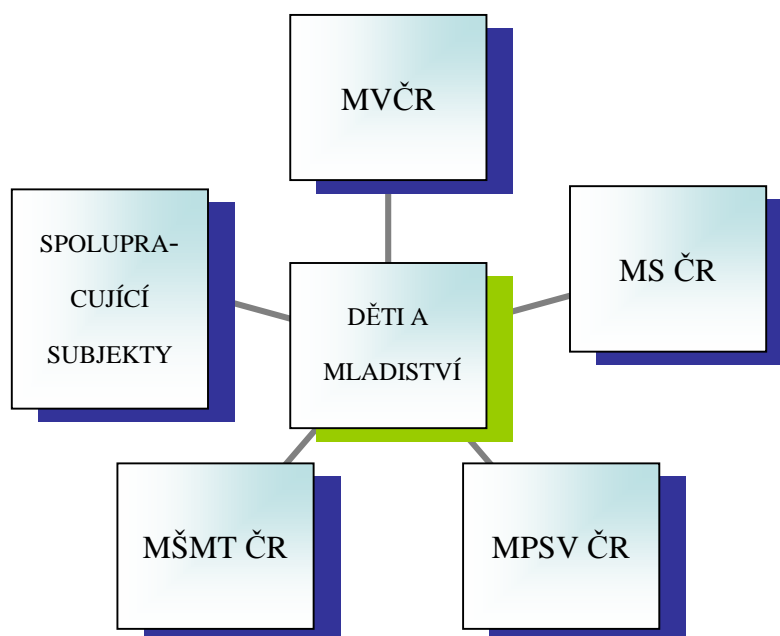
⁵⁸ Dle Matoušek- Křoftová 1998, s.29

v danou chvíli cítí. Nejzávažnější trestné činy páchají v oblasti majetkové kriminality. Z uvedených typů pachatelů nám větší starosti působí chronický pachatel. Již od dětství se v jeho chování objevují patrné projevy sociální patologie, která přetrvává až do dospělosti. Ani mladistvý pachatel nemůže zůstat bez povšimnutí. Je důležité a správně včas reagovat na jeho delikventní projevy. Tento typ pachatele příznivě reaguje na přístup, kterého využívá restorativní justice. Mimo jiné jsme se věnovali také teoriím sociálních deviací, které pomáhají porozumět důvodům, které vedou ke vzniku kriminálního chování. Každá teorie podává vysvětlení příčin kriminality a důvodů jejich vzniku. Nejvíce se ztotožňujeme s přístupem socioprosuálních teorií, jež nazírají na problém kriminálního chování člověka z pohledu sociologů i psychologů. Duševní poruchy jsou jednou z příčin vzniku delikventního chování. Jedinec s poruchou chování se dostává do konfliktu normami společnosti.

2 SYSTÉM PRÁCE S DĚTSKÝMI A MLADISTVÝMI PACHATELI V ČR

Nárůst delikvence u dětí a mladistvých v devadesátých letech dvacátého století podnítil hledání efektivních řešení tohoto problému. Ze závěrů odborné konference v listopadu roku 1998 na téma „Kriminalita dětí a mladistvých“ vzešla pracovní skupina, ve které se sešli zástupci ministerstev vnitra, práce a sociálních věcí, spravedlnosti, školství, mládeže a tělovýchovy a zdravotnictví. Expertní skupina vedená zástupcem Ministerstva vnitra ČR vypracovala již v roce 2000 Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy pro jednotlivé resorty, ve kterých navrhuje konkrétní opatření. Při tvorbě návrhů vychází mimo jiné z potřeby *nápravy pachatele, restituce poškozeného a bezpečnosti komunity*. Klade důraz na vysokou odbornost a specializaci pracovníků, kteří pracují s mladistvými delikventy.

RESORTY PŮSOBÍCÍ V RÁMCI SYSTÉMU PÉČE O DELIKVENTNÍ MLÁDEŽ

Tato expertní skupina se shodla na tom, že stávající systém péče o delikventní mládež je neucelený a neefektivní. Chybí koncepce a vzájemné propojení všech zúčastněných subsystémů. Záchranná síť je řídká, mnoho dětí a mladistvých pachatelů jí propadá bez pomoci. Je potřeba nově koncipovat kriminální politiku, která bude nabízet větší výběr z rejstříku trestů a alternativních opatření, včetně opatření sociálně preventivních

a intervenčních. Při řešení trestné činnosti dětí a mládeže je potřeba zohledňovat také minulost a budoucnost pachatele. Posilovat jeho schopnosti umět se vyrovnat s rizikovou situací způsobem, který nevede ke konfliktu se zákonem prostřednictvím moderních sociálních metod. Tato expertní skupina se zabývala analýzou kriminality mládeže a systému práce s delikventní mládeží, přehledem připravovaných legislativních opatření a vývojových trendů v oblasti zacházení s delikventní mládeží v zahraničí a návrhem komplexních opatření ke zlepšení stávající situace. Na tomto základě vznikl Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy, který přijala vláda České republiky Usnesením číslo 1032 dne 6. října 1999.

Navržená opatření byla dlouhodobá a dotýkala se také změn v příslušné legislativě. Postupně docházelo k jejich zavádění do praxe a k průběžnému vyhodnocování spolupráce příslušných resortů a dalších subjektů. V naší práci bychom chtěli popsat některé aktivity subjektů, které zajišťují systém práce s dětmi a mladistvými pachateli vybraných resortů, ministerstev vnitra, práce a sociálních věcí, spravedlnosti, školství, mládeže a tělovýchovy, a také činnosti vybraných nestátních neziskových organizací.

Dříve, než se budeme věnovat vybraným subjektům, zamyslíme se nad úlohou státu v péči o dětské a mladistvé delikventy a vlivy vybraných politických koncepcí.

2.1 ÚLOHA STÁTU V POSTPENITERCIÁRNÍ PÉČI

Vztah státu ke kriminalitě vychází z určitého politického pojetí. Budeme se nyní zabývat třemi nejvlivnějšími politickými koncepcemi⁵⁹, které ovlivňují myšlení a tvorbu opatření k prevenci a represi kriminality mládeže v současném západním světě. Jsou to liberální koncepce státu, konzervativní koncepce státu a sociálnědemokratická koncepce státu.

Liberální koncepce státu, která je typická pro anglosaské země, chrání občana prostřednictvím policie a soudů. Odpovědnost za neúspěch lidí, kteří neobstáli nebo selhali v systému, nenese stát. Naopak klade ji na rodinu a charitativní organizace. Nevidí svoji roli ani v budování prevence proti společenskému selhání. Brání se podpoře nemajetných občanů. Přesto hledá cestu, jak udržet sociální smír, zejména v období hospodářské neprosperity. Ožehavým tématem je odpovědnost za dítě, které je zatíženo nepříznivou sociální situací se nachází se v nefunkční rodině. V takové situaci tato koncepce hledá

⁵⁹ Dle Matoušek-Kroftová, 1998, s.121

omluvu za pasivní roli státu. Je více než jisté, že pokud stát v takové situaci nezajistí vhodné řešení, vzniknou mu v budoucnu výdaje spojené s případnou kriminalitou dospělého člověka.

Konzervativní koncepce státu má za to, že prostřednictvím udržování pořádku a práva dochází k regulaci sociálních konfliktů. Totožně se s liberály staví k neefektivitě přerozdělování majetku ve společnosti. Sociální dávky jsou určeny jen občanům, kteří jsou ve stavu akutní nouze. Plošné rozdělování finanční podpory v nepříznivé ekonomické situaci, zejména při ztrátě zaměstnání a narození dítěte se jeví jako mylné. Z institucí podporuje rodinu a církev, neboť vznikají spontánně a společně kooperují. A to i za současného trendu západní společnosti, který se vyznačuje poklesem významu rodiny a neochotou občanů k aktivní účasti ve skupině.

Sociálnědemokratická koncepce upřednostňuje zájmy skupiny a kolektivu před zájmy jednotlivce. Zdůvodňuje to tím, že společnost má být založena na konsenzu a rovnosti. Proto je úkolem státu dohlížet na regulaci vývoje ekonomiky a tím bránit vzniku krize. Za povinnost si klade také péči o všechny hendikepované. Kontrola státu nad člověkem a propagace kolektivismu se uplatňovala i u nás až do roku 1989.

Podobně naše politické strany vycházejí z těchto koncepcí, které pak reprezentují. V současné době dochází v naší zemi ke stabilitě parlamentní demokracie. Došlo k transformacím, zejména v ekonomice a sociální sféře. Probíhá harmonizace zákonů se zákony Evropské unie. Hospodářství je stabilní, privátní sektor také. Po mnoha letech totalitního režimu hledá naše země ten správný směr, kterým by se v otázce kriminality měla vydat. Zdědili jsme zastaralé myšlení i způsoby jednání. Někteří lidé je mají hluboko pod kůží, a to nejen v sociálně pedagogické oblasti. Matoušek nazývá toto totalitní dědictví jako *represivní vyladění většiny obyvatel spojené s nepokrytým rasismem, upřednostňujícím vládu silné ruky, a obtížně se smiřujícím s existencí velkých sociálních rozdílů mezi občany a širším polem působnosti pro kriminální chování ve svobodné společnosti.*⁶⁰ Tato atmosféra má nepochybně vliv na způsoby řešení kriminality ve společnosti. Lidé jsou netrpěliví. Mají tendence řešit problémy okamžitě. Často neberou v úvahu to, co toto řešení přinese do budoucnosti. Pod tlakem pak volí nejjednodušší a nejméně náročná východiska. Společnost sympatizuje s těmi, kteří tak umějí jednat.

⁶⁰ Viz. Matoušek-Kroftová, 1998, s.130

Zoubková⁶¹ popisuje vývoj kriminality v ČR následovně. V osmdesátých letech byla kriminalita mládeže v ČR poměrně stabilní. Děti a mladiství spáchali zhruba 20 000 skutků ročně, z toho bylo 13 000 trestných činů a 7 000 přečinů. Z celkového počtu trestných činů se mládež podílela 15% na veškeré kriminalitě.

Po roce 1990 nastal negativní vývoj v oblasti kriminality a dalších sociálně patologických jevů mezi mládeží. Vliv na zhoršení situace měla změna politického systému. Společnost se uvolnila ze stávajících norem a naskytly se nové možnosti profesního uplatnění a trávení volného času. Změna legislativy přinesla zrušení kategorie přečinů a méně závažné skutky se začaly statisticky vykazovat jako přestupky. Dekriminalizace snížením registrované kriminality tím však nenastala. Stále docházelo k výraznému nárůstu kriminality, kterou spáchala mládež. Počet spáchaných skutků dětmi a mladistvými v devadesátých letech vzrostl na 30 000. Počet podílu dětí a mladistvých vzrostl na 20 % celkového počtu pachatelů. V té době se eliminace trestné činnosti řešila více represí než prevencí. Trest za spáchaný delikt měl podobu izolace pachatele, to aby nemohl dále páchat trestný čin. Ukázalo se však, že tento způsob nepřináší očekávaný efekt a kriminalita neklesá. Bylo více než zřejmé, že stávající systém péče o delikventy včetně péče o delikventní mládež je nedostatečný. Odborníci i společnost cítili potřebu reagovat na tento negativní vývoj. S novým návrhem, jak řešit neuspokojivou situaci, přišla řada odborníků z praxe. Ti, kteří pracovali s dětmi i mladistvými, viděli řešení v jiném přístupu, v uplatňování principu restorativní, neboli obnovující justice.

Stát má v problematice delikvence dětí a mládeže nezastupitelnou roli, neboť řeší tento problém v rámci sociální a kriminální politiky státu. Sociální politika zahrnuje zejména politiku mládeže, zaměstnanosti, vzdělávání, rodinnou a zdravotní. Politika zaměřená na opatření v oblasti kriminality zahrnuje represivní a preventivní složky. Systém péče o delikventní mládež, který je tvořen z podnětu státu, je realizován prostřednictvím soustavy institucí, které působí ve výše uvedených oblastech. Jejich práva a povinnosti vymezuje příslušná legislativa.

Nyní přistoupíme k popisu vybraných subjektů a jejich hlavních aktivit, které zajišťují systém práce s dětmi a mladistvými pachateli, a to ministerstev vnitra, práce a sociálních věcí, spravedlnosti, školství, mládeže a tělovýchovy a také činnosti vybraných nestátních

⁶¹ S oporou o: Zoubková, 2002, s.16-23

neziskových organizací. Aktivity Ministerstva zdravotnictví nejsou předmětem naší práce, proto je neuvádíme.

2.2 ROLE MINISTERSTVA VNITRA ČR V POSTPENITERCIÁRNÍ PÉČI MLADISTVÝCH

Oblast péče o děti a delikventní mládež řeší Ministerstvo vnitra v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku státu. Jedním z nejzávažnějších problémů v této oblasti je zvyšování bezpečnosti občanů a zajišťování ochrany společnosti proti kriminalitě ve všech jejích formách. K účinnému potlačování kriminality používá zákonných represivních prostředků spolu s nástroji preventivní politiky. *Prevence v sobě zahrnuje všechny aktivity vyvíjené státními, veřejnoprávními i soukromými subjekty, které se zaměřují na ovlivňování kriminogenních podmínek a na potenciální i faktické pachatele i oběti trestné činnosti.*⁶² Účinek preventivních opatření se projevuje ve zmenšování rozsahu a závažnosti páchané kriminality, ale také ve zvyšování pocitu bezpečí občanů.

Při zabezpečení projektů v oblasti práce s delikventní mládeží se policie potýká s nedostatkem specialistů a s vysokými nároky na odbornou přípravu těchto pracovníků. Disponuje rovněž nevyhovujícím technickým vybavením, které omezuje kvalitní výměnu informací mezi spolupracujícími subjekty. Z větší míry se projekty zaměřují spíše na primární prevenci, nežli na následnou péči o děti a mladistvé delikventy. Významná je přednášková a poradenská činnost policistů na školách.

Projekty v oblasti práce s delikventní mládeží, které uskutečňuje Ministerstvo vnitra, se zaměřují na tyto oblasti:⁶³

- na snižování trestné činnosti na místní úrovni
- na zkvalitňování práce policie na úseku odhalování a objasňování trestné činnosti mládeže a páchané na mládeži
- na vytváření informačního systému v oblasti prevence kriminality.

V oblasti snižování trestné činnosti na místní úrovni dochází k realizaci Programu prevence kriminality na místní úrovni – Partnerství. Cílem programu je navázat úzkou

⁶² (Dle URL:<<http://www.mvcr.cz/bezpecnost/index.html>>)

⁶³ S oporou o Návrh systémového přístupu v péči o dětské a mladistvé delikventy

spolupráci Policie ČR s místními orgány veřejné správy, kraji, nestátními neziskovými organizacemi i dalšími realizátory preventivních programů. Tento program byl v minulých letech uskutečněn v devadesáti pěti větších městech. Jeho předností je možnost reagovat na aktuální negativní vývoj trestné činnosti a dalších sociálně patologických jevů na místní úrovni.

V rámci tohoto programu dochází k *iniciaci a finanční podpoře aktivit sociální a situační prevence orgánů státní správy, samosprávy, policie a nevládních organizací zaměřených na snížení kriminality ve městech a obcích.*⁶⁴ Vedle primární prevence, zaměřené zejména na osvětu, je program Partnerství zaměřen také na sekundární a terciární prevenci. Aktivity programu Partnerství v oblasti sekundární prevence jsou cíleny na specializovanou sociální péči pro pachatele nebo oběti trestné činnosti, na práci s osobami nebo skupinami ohroženými sociálně patologickými jevy a dlouhodobě nezaměstnanými. Tento program také pracuje s klienty terciární prevence, kterými jsou kriminálně narušení jedinci pohybující se v prokriminálním sociálním prostředí. Podle místních podmínek se prostřednictvím programu Partnerství nejčastěji investuje do kamerového dohlížecího systému, budování sportovišť a jejich vybavení, víkendových a prázdninových pobytů dětí a mládeže, úhradě služeb lektorů a odborníků, kteří realizují speciální psychosociální programy a volnočasové aktivity.

Více se budeme dále věnovat dalšímu konkrétnímu projektu, který propojuje oblasti snižování trestné činnosti na místní úrovni a vytváření informačního systému v oblasti prevence kriminality. Při realizaci tohoto projektu dochází v souladu s Návrhem systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy k interdisciplinární spolupráci. Jedná se o Systém včasné intervence.

2.2.1 Systém včasné intervence

Projekt s názvem **Systém včasné intervence (SVI)**, který realizuje Ministerstvo vnitra ČR od roku 2006, vychází z koncepčních, metodických a iniciačních opatření Návrhu systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy. Základním posláním projektu je *rychlá, adekvátní a efektivní reakce všech institucí, do jejichž působnosti spadá péče o rizikové a ohrožené děti, která směřuje k nápravě nežádoucího stavu - delikventního*

⁶⁴ (Dle URL:<<http://www.mvcr.cz/prevence/ksp/index.htm>>)

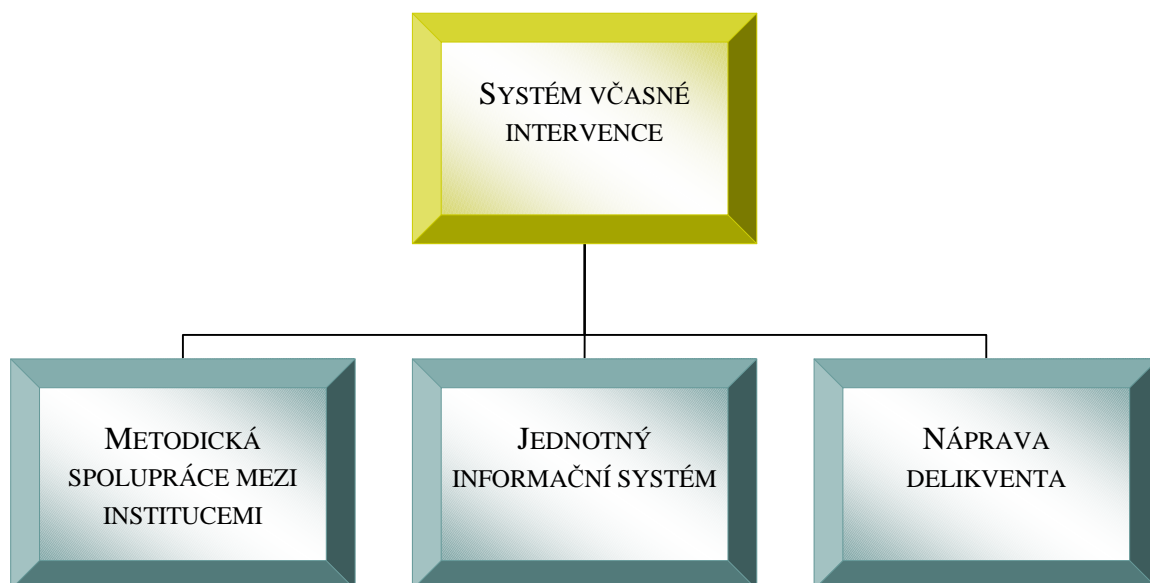
*jednání dítěte, ohrožení dítěte apod.*⁶⁵. Je vytvořen na principech přístupu restorativní justice. Jeho cílem je efektivnější práce jednotlivých subjektů, které se na intervenci podílejí. Spolu s účelnějším využitím veškerých legislativních nástrojů se zaměřuje na predeliktivní období před spácháním samotného činu. V tomto období je již možné rozpoznat rizikovost chování dítěte i prostředí, ve kterém žije. Snahou projektu je vytvořit jednotný informační systém, který zprůhledňuje práci a zabraňuje zdvojování aktivit jednotlivých subjektů. Pokud bude spolupráce všech zúčastněných lépe koordinována, dojde k efektivní zpětné vazbě.

Spolupráce SVI na úrovni obcí s rozšířenou působností a správního území statutárních měst umožňuje setkání názorů odborníků, kteří pracují s dětmi a mladistvými, a státu, který zde zastupuje Ministerstvo vnitra ČR. Obě strany, odborníci i stát, se přiklánějí k přístupu obnovující justice. Ta nahlíží na trestný čin jako na závažnou sociální událost dotýkající se nejen pachatele, ale i oběti a komunity, ve které se trestný čin odehrál. Cílem je hledat takové postupy, které jsou vyvážené a účinné. Na jejich řešení se podílejí všichni zúčastnění, justice, sociální orgány, nevládní a neziskové organizace, škola a zdravotnické instituce. Všichni se snaží o napravení pachatele, jeho návrat do sociální sítě a o odškodnění oběti. Odpovědnost za spáchaný čin nese pachatel. Zodpovídá za svoji nápravu a vyrovnání se s těmi, kterým ublížil. O své budoucnosti rozhoduje sám.

Spuštění tohoto projektu předcházelo pilotní ověření pod názvem Centrum včasné intervence v Ostravě. Ve Svitavách následovalo metodické odzkoušení projektu. Získané poznatky daly základ k sestavení Metodiky SVI, která vymezuje tuto pomoc prostřednictvím tří pilířů.

⁶⁵ (Dle URL:<http://www.mvcr.cz/bezpecnost/prevence/metodika_final_2006.pdf>)

2.2.2 Obsah Metodiky Systému včasné intervence

První pilíř tvoří metodická spolupráce mezi institucemi, jež jsou aktéry celého systému. V současnosti se spolupráce státních i nestátních institucí odehrává na úrovni interdisciplinárních týmů. K tomuto modelu se přistupuje také v problematice delikvence dětí a mládeže. Účastníky interdisciplinárního týmu v rámci Systému včasné intervence jsou orgány sociálně právní ochrany dětí, policie ČR, justiční orgány, obecní policie, úřady práce, zdravotnická zařízení, školy a školská zařízení a nestátní neziskové organizace. Jejich zástupci spolupracují v Týmu pro mládež.

Druhý pilíř vytváří jednotný informační systém pro předávání, doplňování, sdílení a vyhodnocování informací mezi všemi účastníky SVI. Je potřeba zabezpečit materiálně technické zázemí, které je finančně velmi náročné. Každý účastník systému má jiné možnosti. O vybavení Policie ČR se v poslední době velmi živě hovoří. Fakt, že v současné době nejsou všechny služebny vybaveny moderní komunikační technikou, je vážný. Také školy disponují nevyhovujícím nebo zastaralým vybavením. Z praxe vím, že učitelé jsou často nuceni používat své mobilní telefony k vyřizování služebních záležitostí. Šetří se papírem i dalším kancelářským materiálem. Učitelé mají často omezený přístup k počítačům a internetu. Nechceme přeceňovat tuto část spolupráce, ale k tomu, aby docházelo k rychlému a bezpečnému předávání informací, je zapotřebí slušné technické vybavení a dostatečné financování. Zatímco ochota ke spolupráci, na které je závislý první

pilíř, jak se zdá, nechybí, nedostatečné finanční zdroje a technické vybavení mohou být závažnou brzdou.

Poslední třetí pilíř, který tvoří systém, se zabývá konkrétními opatřeními, která vedou k nápravě delikventa. Metodika přiznává, že tato část projektu je zatím nejméně propracovaná. Každá lokalita má odlišné personální a technické zdroje. Rozdílné jsou i možnosti organizací, které působí v místě, poskytovat doplňkové služby.

2.2.3 Tým pro mládež

Z našeho pohledu považujeme za podnětné popsat práci Týmu pro mládež, který *zodpovídá za řešení problematiky rizikových a ohrožených dětí v lokalitě*. Tým tvoří zástupci institucí, kterým zákon ukládá kontakt s rizikovými a ohroženými dětmi a též s oběťmi trestných činů. Tým pro mládež pracuje podle stanovených pravidel. Tajemníkem bývá zpravidla pracovník Probační a mediační služby, který se specializuje na problematiku dětí a mládeže. Spolu s hlavními zástupci zapojených subjektů mohou být členy týmu také zástupci školských zařízení a neziskových organizací. Náplň činnosti týmu spočívá ve *zmapování situace v souvislosti s delikvencí dětí v dané lokalitě, včetně „inventury“ prostředků a kompetencí zúčastněných organizací v dané lokalitě*.⁶⁶ Na zmapování situace navazuje vypracování plánu, který řeší a snižuje delikvenci dětí ve své lokalitě. V praxi se jedná například o dostupné probační a resocializační programy.

Přejdeme nyní k objasnění práce Ministerstva spravedlnosti ČR.

2.3 ROLE MINISTERSTVA SPRAVEDLNOSTI ČR V POSTPENITERCIÁRNÍ PÉČI MLADISTVÝCH

Ministerstvo spravedlnosti působí v péči o děti a mladistvé delikventy v oblasti legislativy. Vytváří podmínky pro to, aby bylo možné uplatňovat alternativní tresty a odklony v trestním řízení. Působí rovněž při resocializaci vězňů a v oblasti kriminologického výzkumu. Při vymezování činností ministerstva si experti byli vědomi nedostatečného využívání alternativních trestů a odklonů od trestného řízení u mladistvých odsouzených. Také chyběla následná kontrola, dohled a pomoc mladistvém po jeho odsouzení. Probační a mediační služba se potýkala s malým počtem zaměstnanců, nedostatečně kvalifikovaných, kteří navíc vykonávali nadměrné množství úkolů. Situace ve věznicích

⁶⁶ Dle Metodika systému včasné intervence pro rok 2006, 2006, s. 12

nebyla uspokojivá. Proto se také aktivity, které plní MS ČR, zaměřily na zlepšení těchto oblastí.

Systémová a organizační opatření, která uskutečnilo Ministerstvo spravedlnosti v souvislosti s Návrhem systémového přístupu k péči o mladistvé delikventy, jsou tato:⁶⁷

- pověření probačních úředníků předsedy senátu k poskytnutí určité probační činnosti
- soustavné resocializační působení na mladistvé odsouzené a vytváření podmínek vzdělávání mladistvých delikventů
- zvyšování počtu specializovaných oddělení pro odsouzené psychopaty
- výzkumná činnost v problematice delikvence mládeže
- příprava návrhu zákona o trestním soudnictví nad mládeží

Za povšimnutí stojí realizace stanovených opatření v péči o mladistvé delikventy, proto se nyní budeme podrobněji zabývat platnou legislativou včetně zákona o soudnictví, Probační a mediační službou a alternativními tresty.

2.3.1 Kriminalita v kontextu platné legislativy

Stát je tím, kdo zaručuje prostřednictvím soustavy zákonů občanům jejich práva. Formování legislativy, která pojímá delikvenci mládeže, začalo v roce 1931. Národní shromáždění Republiky Československé se usneslo na Zákoně o trestním soudnictví nad mládeží č. 48/1931 Sb.z.a.n. Tento samostatný trestně právní systém byl v době svého vzniku značně pokrokový. Kládl důraz na výchovný rozměr trestu. *Již ve své době obsahoval, o co dnes usilujeme: důraz na výchovná opatření, a to i u dětí před dosažením trestní odpovědnosti, součinnost se všemi institucemi, specializované soudy, komplexně a flexibilně řešící otázky týkající se mládeže bez vnitřních bariér mezi trestními a civilními agendami, atd.*⁶⁸ Události v Československu v letech 1939-45 zastavily vývoj celého soudnictví. Po druhé světové válce došlo k navázání na legislativu z roku 1931, která platila až do roku 1950.

⁶⁷ S oporou o Návrh systémového přístupu v péči o dětské a mladistvé delikventy

⁶⁸ Viz. Zoubková , 2002, s.145

2.3.1.1 Zákon o soudnictví ve věcech mládeže

Novému Zákonu o soudnictví ve věcech mládeže č.218/2003 Sb. předcházely dlouhé přípravy. V roce 2001 se parlament zabýval Vládním návrhem č. 1017/2001 zákona o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změny některých zákonů (zákonem o soudnictví ve věcech mládeže). Nový zákon byl nakonec přijat a nabyl účinnosti v lednu 2004. Jedná se o speciální zákon vůči trestnímu zákonu a trestnímu řádu. Ustanovuje např. skutkové podstaty trestných činů a postup policie, státních zástupců a soudů. Zákon reaguje na nedostatečné rozlišení trestní odpovědnosti nezletilých pachatelů. Umožňuje uplatňovat nové zvláštní postupy při řízení proti mladistvým pachatelům, včetně ukládání alternativních trestů. *Komplexně upravuje hmotněprávní i procesní aspekty trestání mládeže.*⁶⁹ Tento zákon, který vychází z principu restorativní justice, klade důraz na vyváženou a spravedlivou reakci společnosti na spáchaný delikt nezletilého a nabízí řešení kriminality. Celý zákon by si jistě zasloužil podrobné studium. Zaměříme se na opatření soudu, která mají předcházet další recidivitě.

Podle tohoto zákona může být mladistvému za spáchaný delikt uloženo výchovné opatření, ochranné opatření nebo trestní opatření. Uloženo může být také několik opatření najednou. Jejich smyslem je vytvářet podmínky *pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jeho dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého, z něhož pochází. Dále jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení tomu, aby znovu delikt opakoval.*⁷⁰

Výchovná opatření jsou ošetřena § 15-§ 20 zákona o soudnictví ve věcech mládeže. Jsou to: dohled probačního úředníka, absolvování probačního programu, výchovné povinnosti (např. povinnost podrobit se léčení závislosti na návykových látkách), výchovná omezení (např. zákaz styku s určitými osobami) nebo napomenutí s výstrahou.

Ochranná opatření jsou stanovena v § 21-§ 24. Zahrnují: ochranné léčení, zabránění věci a ochrannou výchovu. Ochranná výchova probíhá v zařízeních tomu určených. Těmi jsou: dětský diagnostický ústav, dětský výchovný ústav a dětský domov.

⁶⁹ (Dle URL:<<http://www.octopus.juristi.cz/archiv/77207/octact>>)

⁷⁰ S oporou o: Zákon č. 218/ 2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže

Trestní opatření jsou vymezena v § 24-§ 35. Patří mezi ně: obecně prospěšné práce, peněžité opatření, peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu, propadnutí věci, zákaz činnosti, vyhoštění a odnětí svobody podmíněné a nepodmíněné.

Zákon také popisuje spolupráci s orgány sociálně-právní ochrany, se zájmovými sdruženími a subjekty, které jsou realizátory probačních programů.

Ze zákona o soudnictví ve věcech mládeže vyplývá působnost Probační a mediační služby při výkonu rozhodnutí a výkon dohledu probačního úředníka. Tento zákon rovněž intenzivně zapojuje celou specializovanou službu do péče o nezletilé delikventy.

2.3.2 Probační a mediační služba ČR

První změny v přístupu k řešení kriminality mládeže se začaly objevovat po roce 1989. Začaly se zavádět novodobé alternativní tresty, opatření a procesní postupy. Byl to zejména trest obecně prospěšných prací, podmíněné upuštění od potrestání, podmíněné zastavení trestního stíhání a narovnání mezi obětí a pachatelem. Podporou pro používání alternativních trestů byl vznik Probační a mediační služby v roce 2001. Tato služba vznikla v rámci resortu Ministerstva spravedlnosti. Jejím úkolem je vytvářet podmínky pro uplatňování přístupu restorativní justice pro dospělé i mladistvé. Nabízí mediaci mezi obětí a pachatelem, připravuje zprávy pro rozhodování státních zástupců nebo soudů, provádí probační dohled a organizuje a kontroluje výkon alternativních trestů a opatření.

Probační a mediační služba poskytuje specializovanou službu ve sféře resortu justice. V rámci trestního řízení vykonává probaci pachatelů a poskytuje mediaci obětem trestných činů. Právní oblast činnosti PMS vymezuje zákon č. 257/2000 Sb., o probační a mediační službě.

Podle zákona o probační a mediační službě, § 2 odstavce 1, se probací rozumí *organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrola výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů.* Mediaci vykládá tento zákon v § 2 odstavci 2 jako *mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným*

a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediaci lze provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.

PMS řídí ředitel, kterého jmenuje a odvolává ministr spravedlnosti. Úkoly ve vztahu k soudům, státním zastupitelstvím a orgánům Policie ČR se plní 74 střediscích. Ta byla zřízena podle působnosti soudů. Střediska se člení podle potřeby na oddělení. Z pohledu naší práce jsou středem pozornosti zejména oddělení pro mladistvé obviněné a oddělení pro obviněné ve věku blízkém věku mladistvých. Střediska řídí a jejich práci organizuje vedoucí, který je jedním z úředníků příslušného střediska. Pracovníky PMS jsou úředníci a asistenti.

Kvalifikačním předpokladem úředníka je spolu s vysokoškolským vzděláním v oblasti společenskovedním v magisterském studiu také absolvování ročního kurzu. Tento kurz je ukončen složením předepsané odborné zkoušky pro úředníky PMS. V praxi provádí úředník PMS mediaci.

Požadavky na asistenta PMS jsou: středoškolské vzdělání, rovněž v oblasti společenskovední, věk nad 21 let a úspěšné absolvování půlročního specializačního kurzu pro asistenty PMS. V praxi realizuje asistent PMS probaci.

Obsahem odborné zkoušky jsou dvě části, odborná a kasuistická. V odborné (teoretické) části se pracovníci vzdělávají v sociální práci, právu a otázkách probace a mediace. Vysoké nároky jsou kladeny na komunikační dovednosti. Kasuistická část prověřuje znalost předpisů, metodologických postupů včetně jejich logiky.

PMS pracuje s dvěma typy klientů. Prvním typem jsou ti, kteří byli obviněni ze spáchání trestného činu nebo za něj byli odsouzeni. Druzí jsou klienti, kteří byli těmito trestnými činy poškozeni.

2.3.2.1 Probace

Cílem probace je zefektivnit výkon alternativních trestů a opatření, která jsou spojená s uložením dohledu. Dohled probačního úředníka nad mladistvým obviněným nebo odsouzeným se ukládá *jako jedno z výchovných opatření nebo v rámci trestního opatření jako součást podmíněného odsouzení a podmíněného propuštění z výkonu odnětí svobody. Dohled rovněž může nahradit vazbu mladistvého a může být též uložen na dobu před*

*nástupem mladistvého do ochranné výchovy. Dohled lze uložit jako opatření i dítěti mladšímu 15 let, které spáchalo čin jinak trestný.*⁷¹ Nezletilému se dostává poučení o vykonávaném dohledu.⁷²

Úředník vytvoří individuální probační program obviněného nebo odsouzeného, o jehož průběhu zpracovává zprávy.⁷³ S klientem pracuje osobně, využívá direktivních i nedirektivních metod sociální práce. Plán dohledu reflektuje délku stanovené zkušební doby, povinnosti a omezení stanovená rozhodnutím soudu. Popisuje podmínky, za jakých se výkon dohledu uskutečňuje, jako je například četnost konzultací, vyhodnocování plnění podmínek dohledu, aktivita a spolupráce klienta a také sankce za nedodržení stanovených podmínek. Ve zprávě o průběhu probace úředník popisuje aktuální situaci klienta, rovněž hodnotí jeho aktivitu. Pokud klient neplní stanovené podmínky, navrhuje pracovník také vhodná opatření. Součástí zprávy je rovněž popis spolupráce PMS s ostatními zúčastněnými poskytovateli probačních resocializačních i dalších programů. Tyto programy je možné realizovat podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže.

Při výkonu dohledu nad mladistvým je povinností PMS spolupracovat s dalšími institucemi. Jsou to: policie, státní zástupci, soudy, pracovníci sociálně právní ochrany dětí, ale také již zmínění realizátoři probačních programů a další spolupracující poskytovatelé.

Dalšími úkoly v rámci probace jsou *předkládání návrhů na upuštění od výkonu ochranné výchovy a propuštění z výkonu ochranné výchovy, na podmíněné umístění mimo výchovná zařízení, na prodloužení ochranné výchovy a na změnu ochranné výchovy ústavní a naopak.*⁷⁴

2.3.2.2 Mediace⁷⁵

Mediace v trestním řízení je vymezená zákonem č. 257/2000 Sb., o probační a mediační službě. Obecný význam mediace spočívá v *alternativní metodě řešení konfliktů.*⁷⁶ Cílem je urovnání vztahu stran, které stojí proti sobě. Prostředníkem, který pomáhá nalézt přijatelná

⁷¹ Dle Matoušek, 2005, s. 293

⁷² Viz příloha č.3

⁷³ Viz příloha č.4

⁷⁴ Viz. Matoušek, 2005, s. 293

⁷⁵ S oporou o Šišková-Stöhllová in Matoušek a kol., 2003. s. 138-150

⁷⁶ Srov. Matoušek, 2005, s. 283

řešení vzniklé situace, je nezávislý člověk, mediátor. Metoda mediace se jeví jako účinný, ekonomický a ohleduplný způsob řešení konfliktů a sporů. Výsledkem je dohoda, na které se shodnou účastníci mediačního procesu. Mediace se uplatňuje v situacích, kdy obě strany chtějí aktivně řešit vzniklý problém.

V mediaci se řídíme určitými principy, které ošetřují přínos a efektivitu celého procesu. Těmito principy jsou: nestrannost, vyváženost, neutralita a nezávislost. Nestrannost mediátora zaručuje objektivitu v nahlížení na situaci obou stran. Vyvážený musí být prostor, který mediátor dává jednotlivým stranám v průběhu celého procesu. Neutralita je obsažena v nehodnotícím postoji mediátora. Neexistující vzájemné finanční a osobní vazby s účastníky zaručují mediátorovu nezávislost.

Mediátor plní také další úkoly. Vysvětluje celý proces mediace, její fáze a postupy účastníkům. Vytváří takovou atmosféru, která podporuje vyjednávání. Učí spolupráci a efektivní diskuzi, vyjadřuje stranám pochopení, naslouchá jim a pracuje s jejich emocemi, apod. Plnění těchto úkolů klade na mediátora vysoké nároky na dovednosti v oblasti efektivní komunikace a znalosti technik aktivního naslouchání.

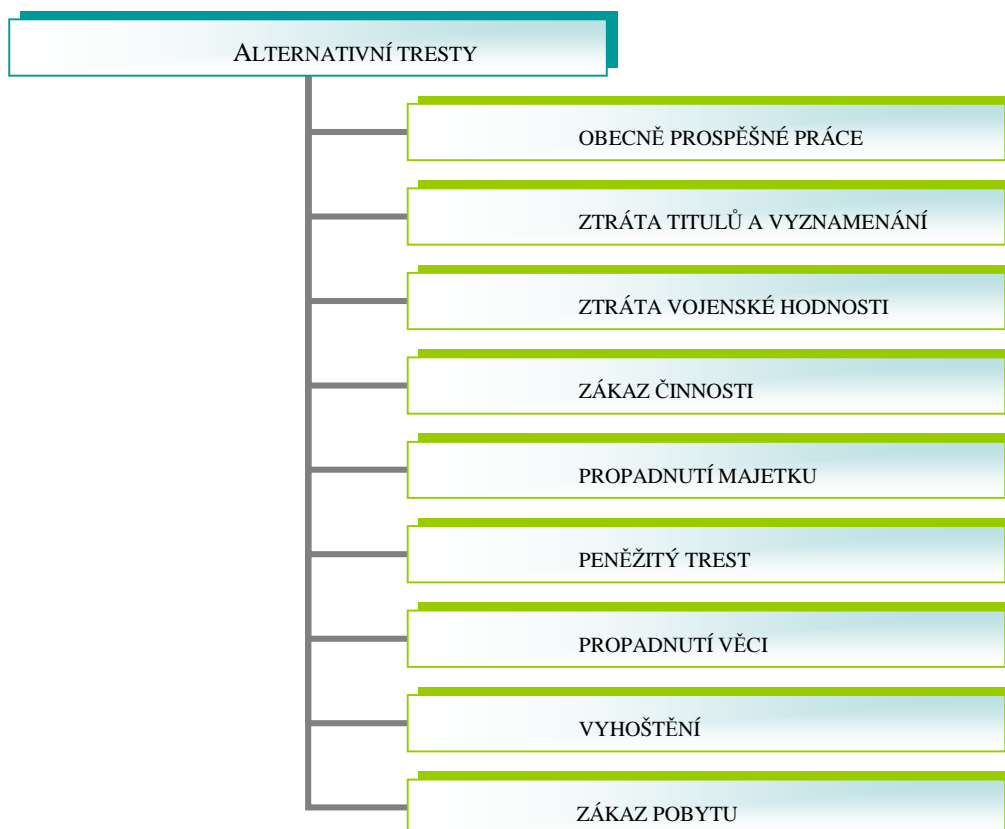
Mediace je proces, který se skládá ze sedmi fází. Celý proces začíná nultou fází, přípravou. V ní se prověřuje, jestli trvá ochota obou stran řešit vzniklý konflikt. Mediátor podává základní informace o mediaci. Domlouvá se také místo a čas, kde se zúčastnění sejdou. Pokud je mediace zpoplatněna, sjednává se její výše. Poté následuje první fáze, zahájení, kde dochází k vzájemnému představení účastníků a k vysvětlení postupů a základních pravidel. Ve druhé fázi mediátor naslouchá příběhu, se kterým přichází aktéři. V následující třetí fázi naslouchá jedna strana druhé straně. V této fázi se často vyskytují těžkosti, kdy mediátor využívá svých odborných dovedností. Při čtvrtém kroku se hledají možná řešení. Tato fáze vyústí do další etapy a tou je dosažení dohody, kdy se obě strany shodnou na řešení, které je pro ně snesitelné. Celý proces končí dohodou, která má písemnou podobu.

Probační a mediační služba zajišťuje uplatnění alternativních postupů, opatření a sankcí v netrestní justici. V současné době nabývá její činnost na větší vážnosti. Probace ponechává jedince na svobodě, neprizonizuje jej, ale dává mu novou šanci odčinit spáchaný trestný čin. Mediace nabízí mimosoudní řešení konfliktů mezi obětí a pachatelem za předpokladu, že se na takovém postupu obě strany shodnou.

2.3.3 Alternativní tresty

PMS vytváří podmínky pro to, aby za spáchaný trestný čin byly ukládány alternativní tresty. Náklady na vykonání tohoto druhu trestu jsou pro stát značně nižší a pro odsouzeného jsou mnohdy vhodnější a účinnější než trest odnětí svobody. Alternativní tresty jsou v souladu s restorativním přístupem zapojení se pachatele do procesu. Avšak uložení alternativního trestu klade vysoké nároky na soudce v procesu rozhodování.

Mnozí lidé se domnívají, že uložení alternativního trestu znamená, že pachatel je vlastně nepotrestaný. Není tomu tak. Odsouzený je částečně zbaven svobody a svých práv nebo jsou jeho práva omezena. Smyslem trestání pachatele není jenom ho omezit, ale také na něj pozitivně působit, aby nedošlo k následné recidivě. Náprava pachatele často vede přes konfrontaci jeho činu se sebou samým, nebo s obětí. O možnosti uložení takového alternativního trestu se s klientem jedná již během přípravného řízení. Vhodně uložený alternativní trest nabízí odsouzenému napravit jeho chybu aktivní formou. Alternativními tresty podle § 27 trestního zákona jsou: *obecně prospěšné práce, ztráta titulů a vyznamenání, ztráta vojenské hodnosti, zákaz činnosti, propadnutí majetku, peněžitý trest, propadnutí věci, vyhoštění a zákaz pobytu.*

2.3.3.1 Trest obecně prospěšných prací

Trest obecně prospěšných prací je legislativně vymezen § 45, 45a trestního zákona a § 335-340 trestního řádu. Obecně prospěšné práce ukládá soud odsouzenému trestním příkazem nebo rozsudkem. Tento trest může být uložen obviněnému, jenž je stíhán pro trestní čin, za který je možné uložit trest odnětí svobody nejvýše do 5 let. Současně se bere zřetel na dosavadní život pachatele a na povahu trestného činu. Obecně prospěšné práce se neukládají několikanásobným recidivistům.

Trest musí vykonat odsouzený formou neplacené práce v rozsahu minimálně 50 hodin a maximálně 400 hodin. Odsouzený pracuje zdarma a osobně ve svém volném čase pro obec nebo neziskovou organizaci. Maximální rozsah práce pro mladistvé pachatele je 200 hodin. Práci musí odsouzený vykonat do jednoho roku po jejím uložení. Obecně prospěšné práce mají většinou podobu údržby veřejného prostranství, veřejných budov nebo komunikací. Odsouzení mohou také pracovat pro instituce, které se zaměřují na vzdělávání, kulturu, školství, charitu, sociální služby a další humanitární aktivity.

Na žádost odsouzeného může soud výkon trestu obecně prospěšných prací odložit, eventuálně přerušit. Důvody mohou být nepříznivý zdravotní stav, těhotenství, péče o dítě do jednoho roku anebo jiné důležité důvody. Pokud odsouzený trest řádně vykoná, soud trest ukončí a vymaže z veřejného rejstříku trestů. V opisu rejstříku trestů, který je přístupný pouze justičním orgánům a je neveřejný, záznam trestu zůstává. Pokud odsouzený trest nesplní, rozhodne soud o přeměně trestu obecně prospěšných prací na trest odnětí svobody. Za každé dvě nesplněné hodiny se ukládá jeden den ve vězení. Mladistvý může tedy strávit při nesplnění trestu obecně prospěšných prací maximálně 100 dní ve vězení.

2.3.3.2 Trest zákazu činnosti

Trest zákazu činnosti je legislativně zakotven v § 49-50 trestního zákona a § 350 trestního řádu. Tento alternativní trest se ukládá na dobu jednoho roku až deseti let za podmínku, že se pachatel dopustil trestného činu, který souvisí s touto činností. Trestem se zakazuje výkon určitého zaměstnání, povolání nebo funkce, nebo činnosti, ke které je zapotřebí zvláštní předpis nebo povolení. Tento trest je možné uložit mladistvému, pokud není překážkou v jeho přípravě na povolání, a to na dobu, která nepřesahuje 5 let. Po vykonání trestu nemá pachatel zápis v rejstříku trestů.

2.3.3.3 Peněžitý trest

Právní rámec peněžitého trestu je stanoven § 53-54 trestního zákona a § 341-344 trestního řádu. Při ukládání tohoto trestu se přihlíží k osobě pachatele, k jeho dosavadnímu životu a povaze spáchaného činu. Dále soud zohledňuje osobní i majetkové poměry pachatele. Pokud odsouzený poruší dané podmínky, je mu soudem stanoven náhradní trest odnětí svobody až na dva roky, u mladistvých pachatelů až na jeden rok. Mladistvý odsouzený může také zaplacení částky nebo nevykonaný zbytek nahradit vykonáním obecně prospěšných prací v rámci probačního programu.

2.3.3.4 Trest propadnutí věci

Propadnutí věci ošetřuje § 55-56 trestního zákona a § 349 trestního řádu. Tento trest se ukládá, pokud věc, která patří pachateli, byla užita ke spáchání trestného činu nebo byla k němu určena anebo ji pachatel získal vykonáním trestného činu či ji z něj získal. Mladistvým delikventům se trest ukládá pokaždé, pokud má výchovný smysl a vede k nápravě pachatele. Po vykonání trestu nemá pachatel zápis v rejstříku trestů.

2.3.3.5 Trest vyhoštění

Vyhostit lze odsouzeného na dobu od jednoho roku až do deseti let nebo na dobu neurčitou. Podmínkou je, že vyhoštěný člověk nesmí být občanem ČR a ani nesmí mít statut uprchlíka. Mladistvým pachatelům se trest ukládá za stejných podmínek.

2.3.3.6 Trest zákazu pobytu

Zákaz pobytu vymezuje § 57a trestního zákona a §350a trestního řádu. Trest se ukládá v délce jeden rok až 5 let. Vztahuje se na místa, kde pachatel nemá trvalý pobyt. Po vykonání trestu nemá pachatel zápis v rejstříku trestů.

2.4 ROLE MINISTERSTVA PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ V POSTPENITERCIÁRNÍ PÉČI

Z našeho pohledu je role Ministerstva práce a sociálních věcí velmi významná. Jeho činnost se dotýká všech dětí a mládeže spolu s jejich rodinami. Dětem a mladistvým, kteří nevyžadují speciální péči v souvislosti s možností vzniku delikventního chování nebo postpéči, a jejich rodinám resorty ministerstva poskytují základní sociální péči. Její kvalita a rozsah do určité míry ovlivňuje vznik patologického chování jedince. Základní sociální

práce v sobě zahrnuje finanční podporu a podporu aktivit fungujících rodin. Finanční pomoc spočívá v daňových opatřeních a v systému sociálního zabezpečení. Podpora aktivit rodiny se dále děje prostřednictvím poskytování sociálních služeb, podporou fungujících rodin na preventivní nebo podpůrné úrovni a činností sociálně právní ochrany dětí. Vytváří podmínky ke slučitelnosti profesních a rodičovských rolí. Tyto služby ministerstvo zajišťuje prostřednictvím krajů, obcí a neziskových organizací.

Standardní služby, zejména poskytování sociálních služeb a činnost sociálně-právní ochrany dětí, přerůstají do sekundární a terciární prevence. Dá se říci, že se vzájemně prolínají. Na příkladu sociálních služeb, které jsou určeny osobám, jež se dostaly do nepříznivé situace a nemohou ji zvládnout vlastními silami, bychom chtěli toto tvrzení objasnit. Jeden z druhů sociální služby, kterým je sociální poradenství, poskytuje lidem v nepříznivé sociální situaci potřebné informace, které pomáhají při řešení jejich situace. Tato služba je poskytována lidem například v manželských a rodinných poradnách, jako standardní sociální služba. Pokud ale uživatelem služby je osoba společensky nepřizpůsobená, která spáchala kriminální delikt, jedná se o službu sekundární nebo terciární prevence. Odborné sociální poradenství mladistvým delikventům poskytují například azylový dům nebo dům na půl cesty. Tyto druhy sociálních služeb jsou schopné zajistit také další služby, které pomáhají jejich uživatelům překonat nepříznivou sociální situaci.

Mezi priority resortu patří sociální práce s dětmi a mladými lidmi, kteří jsou ohroženi rizikovým prostředím nebo již vykazují znaky delikventního jednání. Práva a povinnosti tomuto resortu stanovuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Zároveň tento resort garantuje a koordinuje sociální služby, které jsou poskytovány této cílové skupině podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Konkrétně podle tohoto zákona je možno zdarma poskytovat tyto sociální služby: Služby sociální prevence, telefonickou krizovou pomoc, krizovou pomoc, služby následné péče, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, terénní programy, sociální rehabilitaci, služby poskytované azylovými domy, domy na půl cesty, kontaktními centry, nízkoprahovými zařízeními pro děti a mládež a noclehárnami.

V návaznosti na Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy se orgány ministerstva v uplynulých letech soustředily na zavádění nových forem

metodického vedení sociálních pracovníků úřadů samosprávy a na dotační podporu subjektů, které spolupracují s ministerstvem.

Jednalo se zejména o tato konkrétní opatření:⁷⁷

- definovat kvalifikační předpoklady, profesionální dovednosti a celoživotní vzdělávání sociálních pracovníků sociálně-právní ochrany dětí a kurátorů pro mládež a dostatečně normativně a obsahově zakotvit tyto instituty
- vymezení profesionálních a pracovních kompetencí sociálních asistentů pro práci s ohroženou mládeží na ulici
- zřizování nízkoprahových center
- podpora pracovišť sociální prevence v rámci sociálních referátů okresních a magistrátních úřadů
- zřízení Informačně poradenských středisek na Úřadech práce v rámci pomoci nezaměstnaným
- rozšiřování Projektu Most-pomoc mládeži znevýhodněné na trhu práce do dalších okresů
- propojení spolupráce sociálních pracovníků a sociálních kurátorů, kurátorů pro mládež a sociálních asistentů na úrovních místní samosprávy
- finanční podpora nevládních organizací, které aktivně poskytují služby v oblastech sociální intervence, sociální péče v nadregionální úrovni a v rámci projektů protidrogové politiky a prevence kriminality.

Vybrali jsme některá opatření, která doznala proměny a budeme se jim nyní věnovat podrobněji. Jedná se o činnost orgánu sociálně-právní ochrany dětí a kurátorů pro mládež v péči o dětské a mladistvé delikventy.

⁷⁷ S oporou o Návrh systémového přístupu v péči o dětské a mladistvé delikventy

2.4.1 Orgán sociálně-právní ochrany dětí v postpeniterciární péči mladistvých

Sociálně-právní ochrana dětí je zaručena v České republice zákonem číslo 359/1999Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Na její realizaci se podílejí orgány sociálně-právní ochrany krajských úřadů, obecních úřadů obcí s rozšířenou působností, obecních úřadů, Ministerstvo práce a sociálních věcí a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí. Sociálně-právní ochranu vykonávají zejména odbory sociálních věcí, oddělení sociálně právní ochrany, komise pro sociálně-právní ochranu dětí a další pověřené právnické a fyzické osoby. Obecní úřady obcí s rozšířenou působností se v této oblasti objevují od roku 2002.

Nový zákon nastavil současný směr, který vymezuje odpovědnost státu za zajištění ochrany a péče nezbytné pro prospěch dítěte, aniž by byla opomíjena práva rodičů.

Podle §1 č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů, se sociálně-právní ochranou dětí rozumí zejména :

- *ochrana práva dítěte na nepříznivý vývoj a řádnou výchovu*
- *ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění,*
- *působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny.*

V § 6 tohoto zákona jsou vymezeny podmínky, kdy má být dítěti poskytnuta péče sociálně-právní ochrany. Z celé škály situací je z pohledu naší práce středem zájmu moment, kdy dítě spáchalo trestný čin, opakovaně nebo soustavně páchá přestupky nebo jinak ohrožuje občanské soužití. Pokud je orgán sociálně-právní ochrany upozorněn na skutečnosti, které jsou popsány v uvedeném paragrafu, provádí se místní šetření, které má za úkol zjistit, jsou-li chráněna práva a zájmy nezletilých. Toto upozornění může být z podnětu soudu, občanů, organizací nebo na základě anonymních oznámení. Místní šetření uskutečňuje OSPOD také z vlastní iniciativy.

2.4.1.1 Role sociálního pracovníka při poskytování sociálně-právní ochrany v postpeniterciární péči

Pověřená osoba k výkonu sociálně-právní ochrany, sociální pracovník, musí splňovat odbornou způsobilost podle § 49a, zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Ta je podmíněna řádně ukončeným středoškolským, vyšším odborným nebo vysokoškolským vzděláním ve studijních programech v oblasti pedagogických a společenských věd. Jedno z řady požadovaných vzdělání je ukončené vysokoškolské studium zaměřené na pedagogiku. Dále jsou v zákoně popsány alternativy, kterými se také uznává odborná způsobilost i rozsah a podmínky odborné praxe.

Sociální pracovníci při výkonu sociálně-právní ochrany provádějí činnosti, které jsou dány zákonem č.359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů v § 48. Zaměříme se na ty činnosti, které sociální pracovníci vykonávají v oblasti postpeniterciární péče.

V rámci poradenské činnosti obecní úřad obce s rozšířenou působností prostřednictvím sociálních pracovníků:

- *poskytuje nebo zprostředkovává rodičům nebo jiným osobám poradenství při výchově a vzdělávání dětí*
- *pořádá přednášky a kursy zaměřené na řešení výchovných, sociálních a jiných problémů souvisejících s péčí o dítě a jeho výchovou.*

Obecní úřad obce s rozšířenou působností je povinen:

- rodičům uložit povinnost využít odborného poradenského zařízení, poskytnout pomoc, pokud jsou k tomu důvody, které jsou popsány v § 12 zákona o sociálně-právní ochraně.
- měl by také působit proti opakovaným poruchám v chování a věnovat zvláštní pozornost pachatelům trestné činnosti
- upozorňovat krajské úřady na potřebu pomáhat dětem, které byly propuštěné z ústavní výchovy, ochranné výchovy nebo odnětí trestu svobody, a které se připravují na povolání

- usměrňovat péči o děti podle programů péče o problémové skupiny dětí
- prostřednictvím pověřených osob být v osobním styku s dětmi a jejich rodiči a volit účinné prostředky, které na děti působí, podle druhu a povahy poruch v chování dítěte a jeho sociálního postavení.

Obecní úřad obce s rozšířenou působností dále:

- je orgánem sociálně-právní ochrany příslušným podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže a podle zákona o přestupcích
- spolupracuje s věznicemi při řešení sociálních a výchovných problémů dětí a mladistvých
- prostřednictvím zaměstnance obce alespoň jednou za 3 měsíce navštěvuje nezletilého ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody a má právo nahlížet do dokumentace dítěte a mladistvého ve věznici.

Sociální pracovníci mohou vykonávat činnost v zařízeních, která zřizují obce a kraje podle § 39 zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Vhodnými zařízeními, které mohou působit v rámci postpeniterciární péče, dle tohoto paragrafu jsou: zařízení odborného poradenství pro péči o děti, zařízení sociálně výchovné činnosti, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a výchovně rekreační tábory pro děti.

Podle Matouška⁷⁸ plní příslušné orgány tyto úkoly *na administrativní úrovni a není v jejich silách zajistit soustavnou psychoterapeutickou práci s rodinou*. Nejsme schopni hodnotit kvalitu práce příslušných orgánů, ale při studiu tohoto zákona jsme nabyli dojmu, že plnění úkolů vyžaduje od sociálních pracovníků vysokou kvalifikační úroveň a odborné profesní kompetence.

Pokud se vyskytnou připomínky k péči rodičů o děti, je možné přikročit k výchovným opatřením. Těmi jsou: napomenutí, dohled nad nezletilým a uložení omezení. OSPOD je tím, kdo navrhuje soudu jejich uložení. V případech méně závažných nedostatků ukládá výchovné opatření přímo obecní úřad. Na základě těchto rozhodnutí provádějí sociální pracovníci návštěvy v domácnosti. Podle zjištěných poměrů v rodině navrhuje sociální

⁷⁸ Dle Matoušek, 2005, s.270

pracovník řešení situace dítěte i s jeho spoluúčastí a tvoří Individuální plán péče o dítě. Je to odpovědný čin, který je třeba dobře promyslet a který klade velké nároky na profesní kompetence pracovníka, protože jeho rozhodnutí ovlivní, co s dítětem bude dál. Proto také podle okolností dále spolupracuje se zúčastněnými orgány a organizacemi. Pokud je soudem stanoven dohled nad výchovou dětí, OSPOD podává zprávy o průběhu konkrétních opatření a o tom, zda splnila svůj účel.

Sociální pracovník vykonává na základě ustanovení soudu nebo okresního státního zastupitelství také funkci kolizního opatrovníka. Jako kolizní opatrovník se účastní jednání v občanskoprávních i trestních řízeních, jež se týkají nezletilých. Jako účastník řízení se u soudů a u notáře vyjadřuje k projednávané věci a dává návrhy např. na předběžná opatření. Při jednáních vždy hájí zájmy nezletilých. Zúčastňuje se soudních jednání u okresního soudu, krajského soudu, odvolacího soudu i u ostatních soudů v celé České republice.

Pracovníci OSPOD spolupracují s Policií ČR a orgány činnými v trestním řízení. Účastní se při výsleších nezletilých jak na policii, tak u soudních jednání v rámci trestního řízení.

V rámci zabezpečování ochrany práv nezletilých pracovníci OSPOD spolupracují s dalšími orgány a organizacemi, ať již státními nebo nestátními. Jedná se zejména o kontakty např. s obecními úřady, městskými úřady, školami, školskými zařízeními, ošetřujícími lékaři, poradci pro rodinu a mezilidské vztahy, domovy pro matky s dětmi, atd., a to jak ve svém příslušném regionu, tak v ostatních regionech celé České republiky.

2.4.1.2 Role kurátora pro mládež v postpeniterciární péči

Kurátor pro mládež je státní úředník, který působí v rámci sociálních odborů na odděleních sociálně-právní ochrany dětí nebo odděleních sociální prevence obcí s přenesenou působností. Jeho práce má mnoho společného s prací sociálního pracovníka orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Požadavky na vstupní vzdělání a odbornou způsobilost jsou pro oba typy pracovníků shodné. Sociální pracovník však vykonává také primární prevenci. Kurátor pro mládež působí spíše v oblasti sekundární a terciární prevence.

Činnost kurátora pro mládež je zaměřena na děti z nefunkčních rodin, na děti, které vedou zahálčivý či nemravný život, na děti, které zanedbávají školní docházku, na děti, které požívají alkohol nebo jiné návykové látky, na děti, které se živí prostitucí, na děti, které

před dovršením 15 let věku spáchaly čin jinak trestný, na děti, které utíkají z domova a na děti, na kterých byl spáchán trestný čin. Kurátoři sledují vývoj dětí a mladistvých s poruchami chování, nad kterými byl stanoven dohled. V uvedených rodinách provádí pravidelné návštěvy. U problémových a nevladatelných dětí podávají kurátoři soudu podnět k nařízení ústavní výchovy a zprostředkovávají jejich umístění do diagnostických ústavů. Jsou povinni nejméně jednou za šest měsíců navštěvovat děti, kterým byla nařízena ústavní výchova v zařízení. Rodičům nebo osobám odpovědným za výchovu nezletilých pomáhají odstraňovat důvody, pro které bylo dítě umístěno do ústavního zařízení. V případě, že pominuly důvody pro nařízení ústavní výchovy, dávají soudu podněty na její zrušení. Po propuštění dětí nebo mladistvých z ústavní či ochranné výchovy pečují o to, aby tyto osoby byly přijaty do škol, vhodných učebních oborů a zaměstnání. V rámci této činnosti spolupracují s dalšími institucemi, jako jsou školy, úřady práce, zaměstnavatelé, poradny, občanská sdružení, zdravotnická zařízení, dětské domovy a výchovné ústavy.

V oblasti postpenitenciární péče dětí a mladistvých vykonává sociální kurátor zejména tyto činnosti⁷⁹:

- provádí pohovory a další práci s nezletilým s cílem ovlivnit jeho pozitivní životní orientaci
- účinně spolupracuje s nezletilým a je mu nápomocen při řešení problémů s bydlením, komunikací s rodinou a širším prostředím, pomáhá mu čelit jeho izolaci, upevnit jeho pozitivní sociální vazby a vytvořit nové
- seznamuje se s moderními přístupy a metodami práce a napomáhá jejich zavádění do praxe (např. prosazování alternativních trestů, institut narovnání, spolupráce s programy nevládních neziskových organizací apod.)
- spolupracuje s věznicemi, vazebními věznicemi, policií, soudy, státními zastupitelstvími, úřady práce, správou sociálního zabezpečení a ostatními úřady (úřady státní správy)

⁷⁹ (S oporou o: URL:<<http://www.vinohrady.brno.cz/odbor-socialnich-veci/kurator-pro-mladez/>>)

- provádí koordinační činnost ve vztahu k jiným subjektům, zabývajícím se sociální patologií
- provádí depistáž a terénní sociální práci u osob společensky nepřízpůsobených
- spolupracuje s příslušným Střediskem sociální prevence a jinými institucemi v oblasti poradenské, konzultační a vzdělávací činnosti
- využívá právního a psychologického poradenství Střediska sociální prevence a jiných institucí pro své klienty
- za účelem zvýšení možnosti životní úrovně řeší stav hmotné nouze, vytváří aktivizační plán a program individuálního motivačního postupu
- koordinuje poskytování sociálních služeb a poskytování odborného sociálního poradenství osobám ohroženým sociálním vyloučením, osobám, jejichž práva a zájmy jsou ohroženy trestnou činností jiné osoby, a osobám, jejichž způsob života může vést ke konfliktu se společností, spolupracuje se zařízeními pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, s Vězeňskou službou ČR, Probační a mediační službou ČR, správními úřady a územními samosprávnými celky
- provádí odborné psychologické pohovory s klienty (dětmi i dospělými), využívá psychologické diagnostické, případně psychoterapeutické metody, zpracovává zprávy z pohovorů včetně návrhů na opatření pro potřeby všech oddělení sociálního odboru, příslušného obvodního soudu a dalších kompetentních institucí.

Sociální kurátor pracuje s klientem ve všech fázích trestního řízení i po jeho skončení, to je ve výkonu trestu odnětí svobody, případně ve výkonu vazby, i na svobodě. Provádí komplexní sociálně-právní poradenství a sociální terapii. Účastní se úkonů v trestním řízení a přestupkových řízení, kde předkládá komplexní zprávu o rodinném prostředí dítě a příčinách nezákonného jednání nezletilého. Navrhuje také vhodná opatření a podává opravné prostředky ve prospěch mladistvého. Pokud se jedná o prvopachatele, snaží se

o odklon od trestního řízení. Samozřejmě je také spolupráce s terénními sociálními pracovníky a s ostatními odbory. Po pracovní době a o víkendech zajišťuje pohotovost, při které v součinnosti s policií nebo soudem chrání zájem nezletilého dítěte. Jedná se zejména o situace, kdy dítě vyžaduje okamžitou pomoc nebo výslech nezletilého na policii.

Kurátoři pro mládež pracují také v komisi pro sociálně-právní ochranu dětí. Jejich úkolem je připravovat podklady pro její jednání. Vedou pohovory s nezletilými nebo provádějí řízení o výchovných opatřeních komise.

2.5 ROLE MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY V POSTPENITENCIÁRNÍ PÉČI MLADISTVÝCH

Ve škole a ve školských institucích se žáci denně setkávají s konfrontací norem společnosti s normami morálky své rodiny. Vzniklé socializační deficity získané v rodině jsou ošetřeny především mateřskou a základní školou. *Škola se však stále více stává místem, kde se více zprostředkovává vědění a méně se učí sociálním dovednostem.*⁸⁰ Nároky na profesní předpoklady učitelů a vychovatelů rostou. Proto se zdá rozumné průběžné vzdělávání pedagogů také v oblasti problematiky rizikových faktorů ovlivňujících děti a mládež. Důraz je ve škole kladen na předcházení vzniku sociálně patologických jevů. Běží mnoho projektů primární prevence, na školách působí odborně proškolení preventisté a výchovní poradci. Ale pokud prevence selhává, měla by také škola umět pomoci zajistit nebo poskytnout efektivní následnou péči. Už z toho důvodu, že do školy vlastně musí každý. Školní docházka je povinná. Každá škola má žáka, který porušuje její normy a který se může stát potencionálním delikventem.

Aktivita školy a školských zařízení zaměřené na práci s dětmi a mladistvými, kteří se již dostali do rozporu se zákonem, se odvíjejí od Návrhu systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy.⁸¹ Resort školství, mládeže a tělovýchovy se v této souvislosti zaměřuje na řešení problematiky záškoláctví, zkvalitňování péče výchovných ústavů a středisek výchovné péče, na profesní vzdělávání pedagogických pracovníků a na rozvoj interdisciplinární spolupráce s dalšími státními i nestátními subjekty. Ve všech těchto činnostech je zdůrazněna potřeba vysoké odbornosti a specializace pracovníků, kteří pracují s dětskými a mladistvými delikventy.

⁸⁰ Dle Rahn-Mahnkopf, 2000, s.435

⁸¹ (Dle URL: <<http://www.mvcr.cz/prevence/priority/mladez/opatreni.html>>)

Od roku 2000 dochází k několika systémovým a organizačním opatřením, kterými reaguje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR na Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy.⁸²

- Dochází ke vzdělávání učitelů a vychovatelů v oblasti primární a sekundární prevence.
- Od roku 1989 je možné studovat nové studijní obory, které vzdělávají v oblasti *sociální péče, sociálních služeb a sociální práce*. Studenti získávají specializační vzdělání na úrovni sekundárního a terciárního školství.
- V rámci předmětů prvouky, vlastivědy, rodinné a občanské výchovy jsou žáci vzděláváni v otázkách práva, etiky a zdravého životního stylu.
- Je posilována kvalifikace i role výchovných poradců na školách i v systému pedagogicko-psychologického poradenství.
- Pro děti, které *vyžadují náročnou výchovnou péči*, fungují čtyři specializované výchovné ústavy. Tyto ústavy jsou ve Dvoře Králové, v Praze 9, v Žulové a v Hrochově Týnci. Jejich technické i personální podmínky jsou přizpůsobeny k *péči o narušenou mládež*.
- Byla vybrána místa, která vykazují vyšší výskyt sociálně patologických jevů. Celkem se jedná o 25 míst, ve kterých působí střediska výchovné péče.
- Obecně jsou finančně podporovány preventivní a volnočasové aktivity dětí a mládeže se zaměřením na rizikové skupiny. Konkrétně je každý rok vyhlášován Program podpory a ochrany dětí a mládeže a Program primární prevence.

⁸² (Dle URL: <<http://www.mvcr.cz/prevence/priority/mladez/systpris.htm>>)

- Od roku 2006 běží systémový projekt VIP Kariéra, jehož součástí je vytvoření školních poradenských pracovišť na 110 školách. V nich bude působit školní psycholog anebo školní speciální pedagog, výchovný poradce a školní metodik prevence. Tato pracoviště v rámci projektu zřizuje Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR.

Budeme se dále věnovat systému v pedagogicko-psychologickém poradenství.

2.5.1 Pedagogicko psychologické poradenství⁸³

Pedagogicko-psychologické poradenství tvoří podpůrný systém školské soustavy. *Jeho hlavním úkolem je přispívat k optimalizaci procesu vzdělávání a výchovy ve škole a v rodině.*⁸⁴ Cílovou skupinou jsou děti a mládež od 3 do 19 let věku, nejdéle do ukončení středoškolského vzdělávání. Celý systém v sobě zahrnuje dílčí složky, které spolu spolupracují a vzájemně na sebe navazují. Jsou to pedagogicko-psychologické poradny, speciálně pedagogická centra, střediska výchovné péče a Institut pedagogicko-psychologického poradenství. Tyto subjekty působí jako samostatné instituce.

Speciálně pedagogická centra byla zřízena v roce 1990, aby zajišťovala vhodnou péči dětem a mládeži se smyslovým, tělesným a mentálním postižením a dětem s vadami řeči. Poskytují také poradenskou péči školám a školským zařízením, které integrují žáky se zdravotním postižením. Jejich činnost vymezuje vyhláška č. 72/2005 Sb., O poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR vznikl v roce 1994 jako organizace s celorepublikovou působností pod hlavičkou MŠMT ČR. Jeho kompetence se dotýkají práce dalších složek v systému pedagogicko psychologického poradenství. *Soustřeďuje a zpracovává informace o službách pedagogicko-psychologického, speciálně pedagogického, výchovného a kariérového poradenství ve školství. Provádí analýzy a průzkumy související s poskytováním poradenských služeb a s pedagogicko-psychologickými aspekty vzdělávání. Vytváří koncepce vyplývající z potřeb MŠMT v oblasti poradenských služeb. Organizuje aktivity dalšího vzdělávání odborných pracovníků*

⁸³ S oporou o: Vítková in Vítková a kol., 2004, s.22-24

⁸⁴ Dle Vítková in Vítková a kol., 2004, s.22

*poskytujících služby poradenství ve školství. Zabezpečuje přenos odborných informací z oblasti poradenství ve školství. Přípravuje a vydává metodické publikace a informační materiály z oblasti poradenství ve školství.*⁸⁵

Pedagogicko-psychologickým poradnám a střediskům výchovné péče se budeme věnovat samostatně, neboť jejich činnost se zaměřuje také na práci s dětskými a mladistvými delikventy.

Mezi další složky pedagogicko-psychologického poradenství řadíme také výchovné poradce, školní psychology, speciální pedagogy a metodiky prevence. Tito specialisté působí v síti škol a jejich standardní činnosti jsou popisovány v příloze č. 3 vyhlášky č. 72/2005 Sb., O poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. Výchovní poradci pracují na všech základních a středních školách včetně speciálních. Spolu s úvazkem učitele mají na starost pedagogicko-psychologické poradenství v oblasti výchovy, vzdělávání a kariérového poradenství. Rovněž metodici prevence jsou odborně vyškolení učitelé, kteří provádějí primární prevenci sociálně patologických jevů. Školní psychologové a speciální pedagogové nepůsobí plošně na všech školách. Záleží na ředitelích a zřizovateli škol, do jaké míry si uvědomují nepostradatelnost jejich služeb.

Celý systém pedagogicko-psychologického poradenství úzce spolupracuje s učiteli, vychovateli, mistry odborného výcviku a dalšími pedagogickými pracovníky, kteří jsou v bezprostředním kontaktu s žáky a jejich rodiči, nejčastěji při řešení konkrétních výchovných a vzdělávacích obtíží žáků. Odborníci, kteří působí na školách, odesílají žáky, jejichž problémy překračují kompetence školy, do pedagogicko-psychologických poraden, nebo speciálně pedagogických center. Eventuálně také společně konzultují jednotlivé případy. Rozšířená je také spolupráce v rámci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Dochází k předávání zkušeností a jednotlivé subjekty seznamují školní specialisty se svojí činností.

Nyní se budeme věnovat činnosti pedagogicko-psychologických poraden a středisek výchovné péče.

⁸⁵ (Dle URL:< <http://www.ippp.cz>>)

2.5.1.1 Pedagogicko-psychologické poradny

Samostatná poradenská zařízení, pedagogicko-psychologické poradny (PPP), *zajišťují psychologické a speciálně pedagogické služby dětem a mládeži, jejich rodičům, učitelům a vychovatelům na všech stupních škol.*⁸⁶ Služby zajišťují většinou sociální pracovníci, speciální pedagogové a psychologové. Ke spolupráci zvou také další odborníky, např. lékaře a terapeuty. V PPP poskytují psychologickou péči, poradenství a odborné konzultace v oblasti osobnostního vývoje a vzdělávání u dětí a mladistvých. Pracují s žáky, u kterých se vyskytují obtíže v učení a chování.

Poradenští pracovníci nabízejí učitelům konzultovat individuální problémy žáků. Pomáhají hledat vhodné postupy a východiska pro řešení aktuálních problémů. Pro následnou práci s žáky s poruchami chování se osvědčily zejména tyto postupy⁸⁷: Používat speciálně pedagogické metody a formy práce, pracovat s menším počtem žáků ve skupině, prostor uspořádat tak, aby bylo možno často měnit uspořádání vybavení při činnostech, využívat relaxační kouty, nadstandardní vybavení pro sport a volný čas, zajistit dopravu nebo doprovod do školy, aby nedocházelo k záškoláctví.

Další aktivitou pedagogicko-psychologických poraden je organizování psychosociálních programů zaměřených na prevenci sociálně patologického chování u dětí a mládeže. Tyto programy jsou uváděny na školách v souvislosti s probíranými tématy v rámci osnov společenskovedních předmětů. Pro vybranou skupinu dětí pořádají také psychosociální programy na svých pracovištích. V poslední řadě realizují kurzy psychosociálních programů pro školní metodiky primární prevence a výchovné poradce, kteří je dále využívají ve své praxi.

2.5.1.2 Střediska výchovné péče

Po roce 1990 byla vybudována celá síť středisek výchovné péče a ta v současné době zastřešují diagnostické ústavy. Jejich činnost je dána zákonem č. 395/1991 Sb., o školských zařízeních. Střediska výchovné péče jsou jedním ze zařízení výchovného typu. Zaměřují se na všestrannou prevenci a terapii sociálně patologických jevů u dětí a mládeže a na poradenství v této oblasti. Všechna střediska nabízejí ambulantní programy pro

⁸⁶ Dle Vítková in Vítková a kol., 2004, s.23

⁸⁷ S oporou o: Vítková in Vítková a kol., 2004, s.38

rizikovou mládež a jejich rodiny. Některá střediska poskytují také pobytové služby v délce šesti až osmi týdnů. Svoji péči poskytují klientům, pokud u nich nebyla nařízena ústavní nebo ochranná výchova ve speciálních zařízeních (např. v diagnostických ústavech). Ve střediscích pracují především speciální pedagogové, psychologové a sociální pracovníci. Při práci s problémovými dětmi a mladistvými se využívá metod psychoterapeutické intervence a sociálně psychologického výcviku. Náplň činnosti tvoří individuální, rodinná i skupinová psychoterapie. Uskutečňují také výcvik sociálních dovedností, který umožňuje dětem *prostřednictvím her projevít své city a pocity, vypovídat se, mluvit spolu navzájem, pohybovat se, vyjednávat mezi sebou, získávat vztah ke druhým, hrát si na někoho, rozhodovat se za sebe apod.*⁸⁸

Ve specifické práci s nezletilými a mladistvými pachateli trestných činů se také některá střediska výchovné péče podílejí na realizaci probačních programů. Středisko výchovné péče Domino Hradec Králové se na jednom probačním programu podílí. Jedná se o probační program Maehfil. Tento probační program vzešel z dřívějších aktivit SVP Domino, které byly uskutečněny v rámci poskytování pomoci mladým dospívajícím delikventům. Pracovníci SVP již několik let poskytují poradenské služby mladistvým, kteří jsou vyšetřováni pro spáchání trestného činu. Tato spolupráce vznikla z podnětu kurátora Hradce Králové a Probační a mediační služby. Smyslem individuálního poradenství je pomoci obviněnému získat přiměřený postoj a nadhled nad vzniklou situací a změnit jeho protispolečenské chování. Nejprve byl pracovníky SVP Domino nabízen program mimosoudního vyjednávání s názvem Triangl. Tento program *nabízel mladistvým pachatelům zvolit si alternativní řízení v rámci mimosoudního vyjednávání.*⁸⁹

Následně je nabízen probační program Maehfil. Probační program v sobě zahrnuje⁹⁰: *sociální výcvik, psychologické poradenství, terapeutický program, obecně prospěšné činnosti, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační program, rozvíjí sociální dovednosti a osobnost mladistvého. Podporuje vhodné chování mladistvého a vede ho k urovnání vztahů mezi ním a poškozeným. Zaměřuje se na zvyšování odpovědnosti a samostatnosti, rozvíjí sociální dovednosti, vede k osvojení a rozvoji pracovních návyků a odpovědností, posiluje schopnost sebeovládání, adaptaci na zátěž, na zvyšování zdravého sebevědomí*

⁸⁸(Dle URL: <<http://www.moje-rodina.cz/dospivani/co-vam-mohou-nabidnout-strediska-vychovne-pece.html>>)

⁸⁹(Dle URL: <<http://www.svp-domino.cz/projekty/triangl-maehfil>>)

⁹⁰(S oporou o: URL: <<http://www.svp-domino.cz/projekty/triangl-maehfil>>)

a schopnosti sebevyjádření, na schopnost naslouchat a vnímat potřeby a pocity druhých. Protože se u mladistvých delikventů objevují obtíže také ve zvládnání každodenních povinností, hospodaření s finančními prostředky a vhodným nakládáním s volným časem, zahrnuje program Maehfil také nápravu těchto oblastí. Důležitým momentem, který je také programem podchycen, je proměna pohledu mladistvého pachatele na vlastní trestnou činnost a přijetí odpovědnosti a následků, které plynou ze spáchání deliktu.

2.6 ROLE NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ V POSTPENITERCIÁRNÍ PÉČI

Nestátní neziskové organizace (NNO) zahrnují občanská sdružení, nadace a nadační fondy, obecně prospěšné společnosti a církevní právnické osoby. V roce 2006 bylo zaregistrováno celkem 66814 subjektů.⁹¹ Tyto organizace v sobě sdružují ty, kteří cítí potřebu osobní angažovanosti, a to zejména tam, kde cosi nefunguje a chybí. Jejich aktivity nahrazují nebo doplňují činnost státních institucí. Mají typický způsob financování, neboť zisk ze své činnosti musí zase použít na rozvoj své organizace a pro plnění svých úkolů. Jsou rovněž závislí na finančních darech svých členů a dotačních příspěvcích státních i dalších subjektů. Nestátní neziskové organizace působí v různých oblastech. Podporují činnosti, které se týkají kultury, umění, výzkumu a vzdělávání, ochrany životního prostředí, ochrany lidských práv až po práci s dětmi a mládeží a sociální služby.

Budeme se nyní zabývat vybranými neziskovými organizacemi, které působí v oblasti péče o dětské a mladistvé delikventy.

2.6.1 Sdružení pro probaci a mediaci v justici

Významnou neziskovou organizací, která se zabývá problematikou postpeniterciární péče mladistvých, je Sdružení pro probaci a mediaci v justici (SPJ). Toto občanské sdružení bylo založeno v roce 1994. *Jeho posláním je podporovat konstruktivní řešení konfliktů v komunitě jako nástroj pro předcházení trestné činnosti.*⁹² Zakládajícími členy byli studenti a přednášející katedry sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jejich cílem se stala podpora nových alternativních způsobů řešení trestných činů.

Významnou aktivitou sdružení byla práce na vzniku Probační a mediační služby České republiky. Sdružení se účastnilo příprav zákona o PMS ČR. Formovalo základ systému

⁹¹ (Dle URL: <<http://www.neziskovky.cz>>)

⁹² (Dle URL: <<http://www.spj.cz>>)

a obsahu vzdělávání úředníků a asistentů PMS ČR. Obě profesní skupiny nově vznikaly v rámci resortu Ministerstva spravedlnosti ČR. Bylo potřeba začít vzdělávat zaměstnance. Sdružení nabídlo vzdělávací program, který byl vyzkoušen v letech 1999-2000. Tento program nesl název *Kvalifikační vzdělávací program pro úředníky a asistenty PMS ČR*.⁹³ Spolupracoval na něm také Vzdělávací institut Ministerstva spravedlnosti ČR. Nově vytvářená koncepce i celý vzdělávací systém byly velmi kvalitní a přínosné. Proto se celý program zařadil do koncepce vzdělávání PMS ČR.

Od svého vzniku realizovalo sdružení mnoho projektů a jejich kvalita byla oceněna také za hranicemi ČR. Na mezinárodní konferenci Probation 2000 v Londýně byla sdružení udělena cena Community Justice Award v kategorii Pioneer Award.

Sdružení pro probaci a mediaci v justici nepracuje pouze na území České republiky. Aktivně spolupracuje se zahraničními partnery. Je členem Stálé evropské konference pro probaci CEP. Ve výkonném výboru CEP zastává místopředsedkyně SPJ pozici viceprezidentky CEP. Sdružení je také členem Evropského fóra pro restorativní justici.

Největší inspiraci SPJ nachází v aktivitách švýcarského Sdružení pro rozvoj probačních služeb ve východní Evropě (VEBO). SPJ nejprve přebíralo švýcarské programy, které přizpůsobovalo našim podmínkám. V roce 2001 založily obě organizace Institut pro probaci a mediaci (IPM). V rámci tohoto institutu realizují další společné aktivity. Seznam společných aktivit uvádíme v příloze.

Úkolem Institutu pro probaci a mediaci je rozvoj nových způsobů řešení konfliktů, především v oblasti probace a mediace, alternativních trestů a opatření. Dále se zaměřuje na vzdělávání a upevňování odbornosti probačních pracovníků. Podle návrhů Rady Evropy rozvíjí institut standardy probace a mediace. Propaguje také restorativní přístup v řadách justičních odborníků. Pořádá společné workshopy a odborná setkání jak mezi organizacemi, tak mezi odborníky. Organizuje studijní pobyty a vydává odborné publikace. Při řešení trestních věcí rozvíjí institut takové metody práce, které berou ohled na zájmy poškozeného, ale i na potřeby obviněného. Svými aktivitami se snaží cíleně přispívat k rozvoji bezpečného prostředí ve společnosti a předcházet recidivitě.

⁹³ (Dle URL: <<http://www.spj.cz/Index.php?cnt=historie>>)

2.6.2 Partners Czech⁹⁴

Nevládní nezisková organizace Partners Czech realizuje vzdělávací programy pro vládní i nevládní sektor. Pomáhá řešit konflikty mimosoudní cestou, v oblasti multikulturního soužití nabízí zajištění komunitních projektů a poskytuje poradenství v oblasti profesních nebo majetkových sporů. Pro vícestranná jednání zajišťuje facilitaci a poskytuje také mediační službu.

V rámci primární prevence pořádá Partners Czech vzdělávací program Právo pro každý den. Vzdělávací program je určen vyučujícím společenskovedních předmětů, zejména učitelům občanské a rodinné výchovy. Cílem školení je nabídnout učitelům nové způsoby výuky právní a mediální výchovy. Učitelé se během semináře stávají aktivními účastníky. Součástí vzdělávacího programu je učebnice přístupná v elektronické podobě. Lektori programu, metodik a právník nebo soudce mají vedle teoretického vzdělání také praktické zkušenosti v této problematice.

Ve spolupráci s Probační a mediační službou ČR, Evropským sociálním fondem a za podpory státního rozpočtu ČR organizace Partners Czech realizuje probační a resocializační program s názvem Právo pro každý den. Tento program vychází ze zkušeností mezinárodního programu Street Law-Právo pro každého. V průběhu tří měsíců si mladiství delikventi mají možnost osvojit potřebné sociální dovednosti a kompetence, které jim pomohou vyprostit se z nepříznivých vlivů sociálního vyloučení, které vzniklo jejich trestnou činností. Jestliže klient porozumí, jaké souvislosti a dopady má kriminální jednání na jeho osobní a profesní život i na další občany, jeho jednání se mění. Trestná činnost klesá nebo se opakuje méně často.

O konkrétních aktivitách Sdružení pro probaci a mediaci v justici a organizace Partners Czech se zmíníme v následující kapitole.

⁹⁴ (S oporou o URL: <<http://www.partnersczech.cz>>)

3 RESOCIALIZACE MLADISTVÉHO PACHATELE⁹⁵

Za spáchaný čin by měl následovat trest. Tento trest však musí mít význam a má vést k nápravě člověka. *Principiálně jediným prostředkem, kterým lze regulovat kriminalitu, je účinná resocializace delikventů, cílená na změny v jejich chování a na vytváření podmínek pro jejich znovuzачlenění do společnosti.*⁹⁶ Souhlasíme s tvrzením, že účinná převýchova musí reagovat na specifické problémy či poruchy, které startují kriminální jednání jedince. *Trest funguje tam, kde pachatel vnímá svoji vinu. Pocit viny předpokládá normálně rozvinutou osobnost.*⁹⁷

Účinné resocializaci pachatele předchází *socializační proces, v jehož rámci se člověk učí normám, vytváří si hodnotový systém a názorovou orientaci v sociální interakci s životním stylem a chováním skupiny, k níž náleží.*⁹⁸ Ukládání alternativních trestů umožňuje, aby socializační proces probíhal v mnohem příznivějších podmínkách, než které jsou ve věznicích. Tvrzení, že *náprava odsouzeného pachatele souvisí více s jeho osobností než se samotným výchovným působením během pobytu ve věznici,*⁹⁹ jistě nijak nesnižuje snahy o humanizaci podmínek ve vězeňství. Ale snaží se je zefektivnit a zaměřit na cílovou skupinu pachatelů nedbalostních trestních činů a odsouzených, kteří vnímají svoji vinu a svůj čin jako uklouznutí na šikmé ploše. Do této skupiny bychom mohli zařadit také naši cílovou skupinu, kterou jsou mladiství pachatelé. U těchto pachatelů stále probíhá proces postupného začleňování se do společnosti prostřednictvím sociálního učení.

3.1 ALTERNATIVNÍ METODY PRÁCE S MLADISTVÝMI PACHATELI

S mladistvým pachatelem se začíná pracovat již po spáchání provinění. Nový zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže stanovuje ukládání alternativních trestů, které *napomáhají k obnově narušených sociálních vztahů, začlenění dítěte nebo mladistvého do rodinného a sociálního prostředí a předcházejí protiprávním činům.*¹⁰⁰

⁹⁵ S oporou o: Jedlička-Klíma-Kořa-Němec-Pilař, 2004

⁹⁶ Dle Němec in Jedlička-Klíma-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.329

⁹⁷ Srov. Čírtková. 2004,s. 107

⁹⁸ Viz. Pilař in Jedlička-Klíma-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.333

⁹⁹ Srov. Čírtková. 2004,s. 107

¹⁰⁰ Viz Zákon č. 218/2003 Sb., §3

Při práci s mladistvými delikventy se doporučují zvláštní způsoby zacházení¹⁰¹, které můžeme rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří výchovné, převýchovné a resocializační programy zaměřené na sociální integraci, posilování motivace ke změně chování a na osvojování nových schopností a sociálních dovedností. Druhá skupina doporučených způsobů zacházení představuje léčebně výchovné programy, které vedou k vyrovnání snížených předpokladů k učení a s tím souvisejících vrozených a dalších organických onemocnění a postižení. Všechna tato doporučení kladou vysoké nároky na personální a odborné kompetence pomáhajících pracovníků a dalších expertů, kteří zajišťují nápravu nezletilých. Od mladistvého delikventa vyžadují aktivní přístup a ochotu řešit jeho situaci nebo problém. To je patrná odlišnost od trestů, které prizonizují mladistvého pachatele.

Budeme se blíže zabývat vybranými postupy, které zahrnuje první skupina, tedy výchovnými, převýchovnými a resocializačními programy. Významnými subjekty, které realizují resocializační programy v rámci celé republiky jsou Sdružení pro probaci a mediaci v justici a Partners Czech. Zaměříme se nyní na popis jejich aktivit.

3.1.1 Aktivity Sdružení pro probaci a mediaci v justici¹⁰²

Sdružení pro probaci a mediaci v justici se zaměřuje na práci s osobami, které se dostaly do konfliktu se zákonem. Za podpory Evropského sociálního fondu, státního rozpočtu ČR, Velvyslanectví USA, Evropské unie a prostředků PHARE realizovalo sdružení od roku 2004 programy, které byly zaměřené na resocializaci vězňů nebo lidí po VTOS. Byly to kurzy Mentor, Motivační program „ZZ“ a Učební program. Při tvorbě těchto programů vycházelo sdružení z pilotních projektů oddělení výkonu trestů a opatření kantonu Curych. Programy byly přizpůsobeny specifikám regionů naší země a odzkoušeny jako pilotní projekty sdružení. V roce 2006 získalo sdružení finanční prostředky k uskutečnění prověřených programů. Tyto programy jsou realizovány v projektu s názvem Motivační a učební programy pro osoby s kriminální minulostí jako opatření ekonomické a sociální integrace a prevence recidivy (MUP). Jde o programy Mentor, Motivační program „ZZ“ a Učební program.

¹⁰¹ Viz Němec in Jedlička-Klíma-Koťa-Němec-Pilař, 2004, s.334

¹⁰² S podporou o: SPJ, 2006

Finančními prostředky na tento projekt přispívají také Evropský sociální fond a státní rozpočet ČR. Spolupracující organizací je Probační a mediační služba ČR. Projekt byl spuštěn 1.9.2006 a běží do 30.6.2008.

Motivační program „ZZ“ (Získej zaměstnání) je zaměřen na minimalizaci rizik recidivy trestné činnosti dospělých pachatelů. Vede je k odpovědnosti za spáchané činy a zároveň chrání společnost. Prostřednictvím programu účastníci získají nové a posílí stávající dovednosti potřebné k nalezení a udržení si pracovního místa. Jednotlivé kurzy se budou odehrávat v prostředí věznic. Cílovou skupinou jsou osoby před propuštěním z výkonu trestu. Při jejich realizaci spolupracuje sdružení se středisky Probační a mediační služby ČR.

Dalším programem tohoto projektu je Učební program, který je akreditován jako probační program. Jeho cílem je stejně jako u Motivačního programu „ZZ“ minimalizovat rizika recidivy trestné činnosti, vedení pachatelů k odpovědnosti za jejich jednání a ochrana společnosti. Navíc ještě obsahuje modul pracovní integrace. V tomto modulu získají účastníci potřebné kompetence k napsání životopisu a úspěšnému absolvování výběrového řízení. Tento program je zaměřen na mladistvé pachatele, budeme se tedy jeho obsahu podrobněji dále věnovat.

Mentoring nabízí individuální asistenci mentora. Mentor je vyškolený odborník, který má stejnou sociokulturní příslušnost jako klient. Mentor je vnímán jako opora klienta. Pomáhá s plněním podmínek, které byly odsouzenému uloženy v rámci trestu na svobodě. Mentor podporuje také klienta při zvládnání každodenních povinností a při hledání životní cesty bez konfliktu se zákonem. Klientem může být mladistvý i dospělý pachatel, který úspěšně absolvoval Učební nebo Motivační program.

Sdružení pro probaci a mediaci v justici se také podílí na projektu Šance. Tento projekt vznikl na jaře roku 2005 a běží do srpna 2008. Hlavními iniciátory projektu jsou MPSV, Společenství EQUAL, jež je financováno Evropským sociálním fondem, a Vězeňská služba ČR. Projekt Šance je zaměřen na reintegraci a zaměstnávání osob po výkonu trestu odnětí svobody. Klienti do něj však vstupují již šest měsíců před propuštěním a pokračují dalších šest měsíců již na svobodě. V druhé části projektu, jenž účastníci realizují již na svobodě, se do projektu zapojují mentoři, kteří jsou speciálně vyškoleni v programu SPJ Mentor.

Program Šance probíhá ve věznicích Bělušice, Jiřice a Vinařice. Z těchto míst se programu účastní přibližně 45 odsouzených osob, nejčastěji prvotrestaní mladí odsouzení ve věku blízkém mladistvým.

3.1.1.1 Učební program

Učební program je založen na motivaci ke změně chování klienta. Účastníci se seznamují s příčinami svého konfliktního jednání. Jsou vedeni k tomu, aby si uvědomili následky svého počínání a pochopili neprospěch, který jim přináší konflikt se zákonem. Delikventi často používají násilí při komunikaci a ztrácí kontrolu nad svým chováním. Proto jsou prostřednictvím nácvičky nových kompetencí posilovány komunikační dovednosti a postupy účinného řešení problémů. Součástí výcviku je také rozpoznávání a zvládnutí rizikových situací, do kterých se mladiství mohou dostat. Těmito způsoby nabízí program cestu ke snižování recidivy.

Učební programy jsou realizovány od ledna 2007 ve čtyřech krajích ČR. Jsou to Jihočeský kraj, Plzeňský kraj, Karlovarský kraj a Ústecký kraj. Celkem proběhne 10 programů. Tyto programy vedou lektori, odborníci na integraci sociálně vyloučených osob.

Lektor Učebního programu prochází výcvikem, který obsahuje tři části. První část se týká komunikačních strategií. Druhá část je zaměřena na posílení lektorských dovedností. V poslední třetí části se lektor seznamuje s technikami, které přispívají ke změně chování a myšlení klienta a které se učí aplikovat v programu.

Po skončení výcviku lektora získá účastník osvědčení o absolvování. Musí však projít dalším výcvikem a splnit další požadavky, aby mohl získat řádnou licenci. Lektorovi může být odejmuta licence, pokud se závažně proviní proti pravidlům práce lektora.

Lektor má k dispozici Manuál pro lektory, jež byl vytvořen Sdružením pro probaci a mediaci v justici a Probační a mediační službou ČR a který je vodítkem během programu. Kurz je veden dvojicí lektorů formou společného školení. Práce ve dvojicích se osvědčuje zejména jako prevence přetížení lektorů. Pracovní zátěž je rozložena na dva lektory a lektori se mohou rovněž vzájemně podporovat. Zajištěna je tím taktéž zpětná vazba pro hodnocení lektorské práce. Každý lektor užívá různých metod výuky, a tak je pro účastníky zajištěna pestrost prezentace. Lektor, který momentálně není v programu aktivní, sleduje účastníky. Pozoruje jejich práci a reakce. Tyto poznatky jsou oběma

lektory reflektovány. V manuálu jsou dále popsány obecné principy, které vedou lektora k efektivní práci s klientem. Velká pozornost je věnována otázce komunikačních technik a poskytování zpětné vazby. Manuál popisuje některé aktivizující metody výuky, které jsou efektivní při hledání jiných variant řešení sloužících k procvičení nabytých dovedností a k jejich zvnitřnění a podporujících získávání a rozvoj komunikačních dovedností.

Učební programy se realizují ve skupině sedmi až deseti účastníků. Vybírá je probační pracovník, lektor učebního programu, sociální pracovník a soud nebo státní zástupce. Na počátku programu si skupina stanoví základní pravidla, za kterých bude program realizován. Hlavní pravidla stanovuje lektor. Jsou jimi dodržování času, vypnutý mobilní telefon a respekt k odlišným názorům druhých. Další pravidla navrhují účastníci. Požadavky účastníků se většinou týkají diskrétnosti v oblasti citlivých údajů a možnosti neúčastnit se aktivit hraní rolí a diskuse.

Účastníci se scházejí třináct týdnů. Každé setkání trvá dvě hodiny. Součástí sezení je také malé občerstvení. Čas výcviku je pevně daný a účast na něm je povinná. Zadávají se domácí úkoly, které jsou klienti také povinni vypracovat. Po skončení kurzu se lektori dvakrát schází s účastníky k následným rozhovorům. První setkání je po čtyřech a druhé po osmi měsících.

Tento učební program byl pilotně odzkoušen v letech 2005 - 2006. Celkem bylo realizováno šest programů v těchto třech vybraných městech: Českých Budějovicích, Chebu a Praze. Probační program zahájilo dvaadvacet mladistvých delikventů. Jako výchovné opatření byl učební program uložen devatenácti z nich. Program dokončil třicet jedna klientů. Úspěšnost absolvování je tedy 76 %.

3.1.1.2 Pracovní sešit Učebního programu pro mladistvé¹⁰³

Pracovní sešit Učebního programu pro mladistvé byl přeložen pracovníky Sdružení pro probaci a mediaci v justici ze švýcarského originálu. Tento manuál byl také odborně upravován tak, aby vyhovoval našim specifikům. Pracovní sešit obsahuje šest lekcí. Každá lekce je zaměřená na určité téma, které souvisí s trestnou činností mladistvých. Lekce reflektují trestný čin a jeho dopady v životě mladistvého, učí mladistvé zacházet s jejich

¹⁰³ S oporou o: Pracovní sešit pro mladistvé, PMS ČR-SPJ, 2005

pocity, řešit konflikty, úspěšně jednat s lidmi, rozumět vnímání trestného činu ze strany obětí a druhých lidí a pomocí plánů konkrétních situací vedou k osvojování správných vzorců chování.

Součástí pracovního sešitu jsou organizační pokyny, další informace o probíraném tématu i pokyny pro vypracování domácích úkolů. Účastník si ponechává pracovní sešit po skončení programu a může si do něj vpisovat také vlastní poznámky. Témata lekcí jsou popsána výstižně a doplněna grafickými značkami pro snadné pochopení a zapamatování. K popisu problému slouží příběhy podobající se těm, které zažívají sami mladiství.

K pracovnímu sešitu náleží ještě dodatek, který je návodem k získání a udržení si zaměstnání. Obsahuje vzory životopisů a motivačních dopisů, které účastníci využijí, jakmile se uchází o zaměstnání. Dodatek také seznamuje s typy pracovních činností a náležitostmi pracovní smlouvy. Mladistvým často chybějí potřebné informace, a tak se z nevědomosti mohou dostat do situací, které je vedou k uzavírání nevýhodných pracovních smluv nebo pracují tzv. na černo. Tím se dostávají do rozporu se zákonem.

3.1.2 Aktivity Partners Czech

Partners Czech realizuje od roku 2005 projekt s názvem Právo pro každý den. Jedná se o *interaktivní program o zákonech a lidských právech s aktivním zapojením účastníků*.¹⁰⁴ Program je zaměřen na posílení sociálních kompetencí a právního vědomí mladých pachatelů trestných činů. Vede účastníky k získání základů efektivní komunikace a k osvojení dovedností pro řešení konfliktů nenásilnou cestou. Jednotlivé tematické bloky seznamují klienty se základy rodinného, trestního, občanského a pracovního práva, na kterých je založena společnost, se zákony a s lidskými právy. Při výuce se diskutuje o problémech, během praktických činností získávají frekventanti nové zkušenosti.

Cílem probačního programu je podpořit mladistvé pachatele, aby se mohli zapojit zpátky do života. Pomoci jim osvojit si takové kompetence, které snižují riziko vzniku patologického chování a recidivy.

Probační program Právo na každý den probíhá od jara roku 2005. Bylo vybráno dvanáct míst z celé České republiky, kromě Hlavního města Prahy, kde probíhají školení. V rámci

¹⁰⁴ (Dle URL: <<http://www.probacniprogram.cz>>)

pilotního programu bude do konce roku 2007 vyškoleno 170 nových školitelů-multiplikátorů, již také odškolí jednu pilotní skupinu klientů tohoto resocializačního programu.

Multiplikátorem se může stát člověk, který je starší dvaceti let, je trestně bezúhonný, prokáže komunikační dovednosti. Organizátoři také posuzují motivaci žadatele, jeho osobnostní předpoklady a písemné reference, které uchazeč předloží od dvou nezávislých osob. Pro absolvování výcviku je výhodné, pokud žadatel má již nějaké pracovní zkušenosti z práce s mládeží, získal-li humanitní vzdělání a zajímá-li se o sociální a trestně-právní problematiku. Mezi multiplikátory jsou také probační pracovníci.

Školení multiplikátorů je zaměřené na získání sociálních dovedností a orientace v právních předpisech. Výcvik je rozdělen do pěti dvoudenních setkání a skládá se z osmi bloků po 40 minutách. Celkový rozsah školení je 80 hodin. Na toto vzdělávání navazuje 5 workshopů, které trvají 40 hodin. Mezi školiteli jsou také zahraniční lektori z Velké Británie. Tito lektori v průběhu 24 studijních hodin seznamují účastníky se svými zkušenostmi z probačních programů.

Celý resocializační program je rozčleněn do lekcí, které mají určité právnícké téma. Jsou to oblasti rodinného, pracovního, trestního a občanského práva, přestupky a fungování právního systému. Témata, která předávají školitelé účastníkům, jsou rozčleněna do interaktivních lekcí. Každá lekce obsahuje příběh o mladém člověku, který řeší problémovou situaci podobnou situacím, v nichž se nacházejí sami účastníci. Jedná se o krádež v obchodě, šikanu, nelegální práci, pytláctví, loupeže, hledání zaměstnání. Dalšími probíranými tématy jsou principy dobré komunikace, budování zdravých mezilidských vztahů, osobnostní rozvoj atd.

Organizace předpokládá, že resocializační program absolvuje 720 osob. Účastníci budou rozděleni do skupin po deseti. Skupina se schází jedenkrát týdně k absolvování lekce, na kterou jsou vymezeny čtyři výukové hodiny. Délka každé z výukových hodin je 45 minut. Celý program trvá 42 hodiny.

Partnerem programu je Probační a mediační služba ČR. Mezi její úkoly patří výběr vhodných lokalit pro uskutečnění programu a volba vhodných lektorů a klientů. PMS se spolupodílí také na organizačním zabezpečení projektu. Projekt Probační a resocializační

program Právo pro každý den je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

4 PRÁCE S RODINOU JAKO PREVENCE DELIKVENCE DĚTÍ A MLÁDEŽE

Rodina je univerzální sociální skupina. Probíhají v ní významné sociální a psychologické jevy, které se odráží v životě člověka. *Rodina je dynamický, vzájemně závislý systém. Co se dotýká jednoho člena rodiny, to se nějakým způsobem promítne v rodině jako celku.*¹⁰⁵ Podle Šulové¹⁰⁶ se právě v rodině prvotně projevuje protisociální chování člověka, které je-li personálním okolím i podnětným předmětným prostředím rozvíjeno, se mění ve vyspělejší formy sociálního styku.

*Zásadní vliv na zdravý vývoj dítěte má kvalita vztahu dítěte a rodičů.*¹⁰⁷ *Od rodičů dítě přebírá základní pojetí citů a modelů chování, ze kterých se tvoří jeho dispozice nebo sklony.*¹⁰⁸ Nejranější vztah má dítě s matkou, posléze nastupuje otec a pak další členové rodiny. Rodiče se často dopouštějí nevyváženého přístupu ve vztahu k dítěti. Potřeby dítěte ignorují anebo je nadměrně uspokojují. Tento postoj napomáhá vzniku různých obtíží. Potíže, které se u dítěte objevují, bývají popisovány jako závažné problémy při komunikaci s jeho sociálním okolím, absence základní životní jistoty a pozitivního vzoru. Kritickým obdobím, ve kterém se obtíže projevují, je dospívání. *Dospívání je sociální proces, jehož závěrem by mělo být jasné a trvalé uvědomění si sebe sama a získání pocitu vlastní osobnosti. Otvírání křídel mladého jedince je neoddělitelně spojeno nejen s nadějami a zahrnujícím pocitem svobody, ale také s bolestí i ohrožením*¹⁰⁹ Mladý člověk má obtíže s orientací v sociálních situacích, nedokáže domyslet, jaké budou následky jeho chování. Stává se zranitelným a sociálně nevyzrálým. Mladistvý se nudí, prožívá beznaděj a prázdnotu. Tuto situaci se snaží řešit únikem. Často se pouhou náhodou dostává do problémů. K dispozici máme stručné příběhy mladistvých, kteří se dostali do konfliktu se zákonem vypovídající o častých problémech v rodině.¹¹⁰ Domníváme se, že v poslední době roste potřeba psychologické práce s rodinou.

4.1 ZDROJE PODPORY RODINY

Vhodné zdroje, které podporují rodinu, můžeme nalézt v již zmíněných subjektech, podílejících se na postpeniterciární péči o dětské a mladistvé delikventy. Shledáváme

¹⁰⁵ Dle Styx, 2003, s. 159

¹⁰⁶ Šulová, in Výrost -Slaměnk, 1998, s.303

¹⁰⁷ Viz. Němec in Jedlička-Klíma-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.322

¹⁰⁸ Srov. Kořa in Jedlička-Klíma-Kořa-Němec-Pilař, 2004, s.38

¹⁰⁹ Viz. Styx, 2003, s.147

¹¹⁰ Viz příloha č.5

mnoho aktivit, které se objevují již v rámci primární prevence a pokračují v prevenci sekundární a terciární. Problém může nastat v situaci, kdy rodiče nejsou informováni o možnostech podpory nebo se v dostupných informacích neumějí orientovat. Za zamyšlení by stálo vytvoření jednoduchého informačního systému, který by byl také lehce dostupný a obsahoval by pomoc, která je poskytována na regionální i celostátní úrovni.

Místem, kde se současné problémy dětí a mladých lidí nejvíce odrážejí, je bezesporu škola a instituce, kde mládež tráví svůj volný čas. Mezi nejčastěji vyhledávané zdroje podpory patří pedagog. Rodiče se s ním setkávají ve škole nebo školském zařízení. Pedagog by měl mít odborné vzdělání a profesní kompetence. Měl by vědět, jak předcházet vzniku patologického jednání, a pokud se u dítěte objeví náznaky přítomnosti takového chování, měl by rovněž vědět, jak mluvit s rodiči i s dítětem a jakou pomoc jim nabídnout nebo zprostředkovat. Pokud pedagog dokáže *získat mladého člověka pro spolupráci a rozpoznat, co potřebuje ke svému vývoji a pomoci mu,*¹¹¹ může oproti rodičům využít *nezatíženost dřívějšími událostmi a problémovými postoji* a tak přispět k posílení mladého člověka, aby rozvinul své *nedostatečně upevněné potřeby a pozice* v nepříznivém klimatu rodiny i společnosti.

Další, koho mohou rodiče snadno vyhledat, je sociální pracovník. Sociální pracovníci jsou v každé obci, jejich odborné kvality a služby, které poskytují, jsou však rozdílné. Od roku 2003 se nově objevují terénní sociální pracovníci, kteří poskytují sociální asistenci. Tato služba je dlouhodobá a komplexní. Je rozdílná od práce sociálních pracovníků na úřadech. Sociální asistenci vykonává odborně vyškolený pracovník. Cílem sociálních asistentů je poskytovat takové služby, které zastaví nebo zmírní nepříznivou sociální situaci tím, že se posílí schopnosti a dovednosti dětí a rodičů. Sociální asistenci mohou poskytovat také organizace, které se zaměřují na terénní sociální práci. Jedním z programů, který provádějí sociální asistenti, je dlouhodobý program dohledu nad rodinou - sanace rodiny¹¹². Tento program je zaměřený na zlepšení fungování rodin s dětmi a mládeží, které jsou ohroženy delikventním chováním. Obsahem programu je pozitivní působení na výchovný styl rodičů, na jejich angažovanost, posilování jejich schopností při řešení náročných situací ve vztazích mezi členy rodiny. Je potřeba podpořit rodiče, aby uměli určovat hranice chování dětí. Pokud je potřeba, dítě přiměřeně a efektivně treat.

¹¹¹ Srov. Styx, 2003, s. 158

¹¹² Viz. Matoušek in Matoušek a kol, 2005, s.275

Uvádíme další vyzkoušené programy, které se osvědčily v zahraničí. Také u nás dochází k jejich zavádění do praxe a stávají se pro veřejnost snadno přístupnými. Tyto programy zahrnují¹¹³:

- pravidelný trénink rodičovských dovedností zaměřený na budování pozitivního vztahu k dítěti
- krizovou intervenci pro rodiny v náročných situacích
- trénink rodin cílený na dovednosti pro řešení konfliktů, stanovování pravidel, umění naslouchat a odměňovat
- behaviorální terapie zaměřené na změnu chování v interakcích
- posilování žádoucího chování ve škole poskytované učiteli
- posilování sociálních dovedností a dovedností k učení.

4.2 TYPY SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRO RODINU¹¹⁴

V naší zemi jsou služby pro rodinu zajišťovány rovněž prostřednictvím sociálních služeb. Sociální služby, které může rodina v současnost využívat dělíme podle délky trvání (na krátkodobé, krizové až dlouhodobé), podle prostředí (na služby v rodině nebo instituci) a podle využívaných metod (odborně vedené nebo svépomocné). Druh vhodné služby se také volí podle příčiny vzniku obtíží. Tyto druhy služeb upřednostňují taková řešení, která posilují schopnost rodiny řešit problém a chrání neporušenost jejich vztahů. Poskytují se zejména v přirozeném prostředí rodiny, aby nebyly narušeny sociální vazby jejich členů. Sociální služby poskytují subjekty, které splňují podmínky podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Další služby, jimiž jsou výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti a které jsou se sociálními službami propojeny, jsou poskytovány podle příslušné legislativy. Nejvýznamnějšími sociálními službami jsou krizová pomoc, telefonická krizová pomoc, základní a odborné poradenství, služby sociální prevence, služby následné péče, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, terénní programy, sociální

¹¹³ Dle Romig a kol. in Matoušek a kol, 2005, s.275

¹¹⁴ S oporou o: Matoušek in Matoušek a kol, 2005, s.195-198

rehabilitace a nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. Sociální služby pro rodinu se v současné době dostávají do popředí a jistě by si zasloužily podrobnější rozpracování.

ZÁVĚR

Delikvence dětí a mládeže je jev, který nelze vymýtit. Vždy se s ním budeme setkávat. Důležité však je, jak na něj budeme reagovat a co podnikneme pro to, aby se proviněný ze svého chování poučil a našel cestu, jak změnit příčiny, které k němu vedly.

Tato práce popisuje hlavní činnosti vybraných subjektů vyvíjejících společnou aktivitu v péči o děti a mladistvé, kteří se dostali do konfliktu se zákonem. Každý subjekt plní specifické úkoly, ve kterých nemůže být zastoupen. Jsou také místa, kde se subjekty setkávají, spolupracují a někdy se jejich práce také překrývá. Tento problém je dobře znám. Prioritou je zjednodušení informačního systému, který by jednotlivé složky propojoval a zároveň byl přístupný odborné i laické veřejnosti.

Pomáhající pracovník, který se setká s problémem delikvence u dítěte, se obtížně orientuje v možnostech řešení problému. A přitom často je začátek velmi důležitý. První reakce okolí ovlivňují volbu dalších postupů při řešení problému. Pokud je znám rozsah působení jednotlivých složek celého systému, je také snadnější zvolit vhodné způsoby intervence. Přínos této práce spočívá v mapování úkolů, které plní jednotlivé subjekty. Tento popis je doplněn konkrétními projekty a aktivitami, které využívají efektivních metod při resocializaci mladistvých delikventů. Absolventi škol nebo začínající pracovníci se stěží orientují v současném systému péče o děti a mladistvé, kteří se provinili. Také pro vyškoleného odborníka, který pracuje v postpeniterciární péči s mladistvými, jsou přínosné informace a zkušenosti z jiných resortů.

Z výzkumů vyplývá, že nejvíce deliktů páchají nezletilí mezi dvanáctým a patnáctým rokem věku v oblasti majetkové kriminality, a mladiství, kteří tímto experimentují s kriminálním chováním. Tresty za tato provinění, které jsou založené na principech restorativní justice, se ukazují jako účinné a mají vliv na snížení trestné činnosti nezletilých. Zde se naskýtá velký prostor pro sociálně pedagogickou pomoc, která je poskytována zejména sociálními pracovníky, sociálními asistenty, pedagogy, probačními pracovníky a pracovníky v nestátních neziskových organizacích. V jejich práci lze využívat alternativních metod práce s nezletilými delikventy.

Zákon vymezuje velký prostor pro činnost Probační a mediační služby, která v rámci resortu justice vytváří podmínky pro uplatňování přístupu restorativní justice, provádí probační dohled nad nezletilými, organizuje a kontroluje výkon alternativních trestů a opatření. Probační a mediační služba také spolupracuje s dalšími subjekty při realizaci

resocializačních programů. Jejimi významnými partnery jsou nestátní neziskové organizace. Práce neziskových organizací bývá mnohdy nedoceněna. Zmíněné organizace pracují na velké odborné úrovni. Vynakládají mnoho sil a prostředků na přípravu dalších lidí, kteří se angažují v resocializačních a probačních programech. Pomáhají těm, nad kterými druzí pro jejich kriminální činy zanevřeli.

Východiska problému kriminality dětí a mladistvých jsou zejména v účinném předcházení jejímu vzniku. Pokud se přesto nezletilí dopustí kriminálního činu, ukazuje se jako efektivní takové řešení, které spočívá na principech restorativní justice. Pomoc pomáhajících pracovníků potřebují také rodiče, další příslušníci rodiny a sama oběť. Neboť jich všech se problém dotýká. A kdo pomáhá pomáhajícím? To je zajisté velké téma, které si zaslouží další pozornost.

SOUPIS POUŽITÉ LITERATURY

ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o, 2004. ISBN 80-86473-86-4. 431 s.

ČÍRTKOVÁ, L. *Kriminální psychologie*. Praha: EUROUNION, s.r.o, 1998. ISBN 80-85858-70-3. 255 s.

FISCHER, S. *Etopedie v peniterciární praxi*. Ústí nad Labem: UJEP, 2006. ISBN 80-7044-722-9. 183 s., 124s.

GILLERNOVÁ, I.; BOUKALOVÁ, H. a kolektiv *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: UK Praha – Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1293-3. 280 s.

HAJD MOUSSOVÁ a kol. *Pedagogicko psychologické poradenství I*. Praha: UK Praha Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80-7290-215-6.207 s.

JANÍK,A; DUŠEK,K. *Diagnostika duševních poruch*. Praha: Avicem, 1987, 2.vyd., ISBN 08-017-87.392 s.

JEDLIČKA, R.; KLÍMA, P.; KOŤA, J.; NĚMEC, J; PILAŘ, J. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0. 478 s.

KELLER, J. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2005. s.29. ISBN 80-86429-41-5. 158 s.

Manuál pro lektory. Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2006.

MATOUŠEK, O.; a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80–7178-548-2. 380 s.

MATOUŠEK,O. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál , 2003. ISBN 80-7178-549-0. 287 s.

MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X. 352 s.

MATOUŠEK,O; KROFTOVÁ,A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2. 336 s. MATOUŠEK,O; KROFTOVÁ,A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2. 336 s.

Metodika Systému včasné intervence pro rok 2006. [online]. Dostupné na http://www.mvcr.cz/bezpecnost/prevence/metodika_final_2006.pdf. [cit.:15..9. 2006]

MUNKOVÁ, G. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0279-2. 134 s.

Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy. [online]. Dostupné na <http://mvcr.cz/prevence/priprity/mladez/systpris.htm>.

Pracovní sešit pro mladistvé. Probační a mediační služba ČR, Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2005

RAHN, E.; MAHNKOPF, A. *Psychiatrie. učebnice pro studium a praxi*. Praha: Grada Publishing, 2000. ISBN 80-7169-964-0. 466 s.

STRAUS, J. a kol. *Kriminalistická metodika*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-66-0. 310 s.

STYX, P. *O psychiatrii: jak žít a jednat s duševně nemocnými lidmi*. Brno: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-828-7. 178s.

Systém včasné intervence. [online]. Dostupné na <http://mvcz/prevence/ksp/index.htm>.

ŠÁMAL, P.; VÁLKOVÁ, H.; SOTOLÁŘ, A.; HRUŠKOVÁ, M. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Komentář*. 1. vydání. Praha: C.H. Beck 2004, str. VII – XIV.

VANÍČKOVÁ, E. a kol. *Násilí v rodině; Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte*. Praha: UK Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-008-4. s. 10., 64 s.

VEČEŘA, M.; URBANOVÁ, M. *Sociologie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, ISBN 80-86898-72-5. 335 s.

VÍTKOVÁ, M; a kol. *Integrativní speciální pedagogika. Integrace školní a speciální*. Brno: Paido, 2004. 2. vyd., ISBN 80-7315-071-9. 463 s.

VÝROST, J.; SLAMĚNÍK, A.; ed. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998. 1. vyd., ISBN 80-7178-269-6. 383 s.

ZOUBKOVÁ, I. *Kontrola kriminality mládeže*. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-86473-08-2. 231 s.

Seznam zkratk

SVI	System včasné intervence
VTOS	Výkon trestu odnětí svobody
DVÚ	Diagnostický výchovný ústav
VÚM	Výchovný ústav pro mládež
PMS	Probační a mediační služba
MV ČR	Ministerstvo vnitra České republiky
MVPS	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
MS ČR	Ministerstvo spravedlnosti České republiky
PC	Personal computer – osobní počítač
OSPOD	Orgány sociálně-právní ochrany dětí
OPP	Trest obecně prospěšných prací

PŘÍLOHY

Seznam příloh

Příloha č. 1	Vymezení základních pojmů
Příloha č. 2	Statistický výkaz kriminality páchané dětmi a mladistvými v letech 2001 – 2006
Příloha č. 3	Poučení o výkonu dohledu
Příloha č. 4	Zpráva o průběhu dohledu
Příloha č. 5	Životní příběhy mladistvých

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaných ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Sokolově dne

20.3.2007

.....

Kateřina Štěpánková

Pořadové číslo	Jméno čtenáře	Bydliště	Datum	
			půjčení	vrácení
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
18				
19				

